

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ, АРХЕОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ**

**НАРОДОНАСЕЛЕННЯ ТАВРІЙСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ НАПРИКІНЦІ ХІХ-
ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконала: студентка 4 курсу 07-442

групи

Спеціальності 032 Історія та археологія

Освітньо-професійної програми

«Історія та археологія»

Шеєнкова Ксенія Володимирівна

Керівник к.і.н., доцент Цибуленко Л.О.

Рецензент к.і.н., доцент

Херсон – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ І.....	7
ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТНОСОЦІАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ ТА ЕТНОДЕМОГРАФІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ НАСЕЛЕННЯ	7
1.1.Розміщення етнічних груп та їх участь в суспільно-економічному житті..	7
1.2.Гендерна характеристика населення Таврійської губернії.	15
РОЗДІЛ ІІ.ЗАЙНЯТІСТЬ НАСЕЛЕННЯ ТАВРІЙСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ.....	20
2.1 Розподіл населення за основними групами занять	20
2.2.Державне регулювання зайнятості населення на регіональному рівні	26
РОЗДІЛ ІІІ.....	33
ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОВІТІВ КРИМСЬКОГО ПІВОСТРОВА ТА МАТЕРИКОВОЇ ЧАСТИНИ (УКРАЇНИ).	33
3.1. Особливості станового розподілу населення у повітах Криму та на материку.	33
3.2. Етноконфесійний склад населення губернії наприкінці ХІХ- початку ХХ ст.....	37
ВИСНОВКИ	44
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	47
ДОДАТКИ	52
ДОДАТОК А.....	52
ДОДАТОК Б.....	52
ДОДАТОК В.....	52
ДОДАТОК Г	60
ДОДАТОК Д.....	66

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Все частіше в світі актуалізуються проблеми, пов'язані з народонаселенням. Сучасні енциклопедичні словники під народонаселенням розуміють сукупність людей, що живуть на Землі (людство) або в межах конкретної території, країни, району, міста. Народонаселення є основним чинником розвитку суспільства в цілому. Важливе значення мають динаміка зростання народонаселення, його щільність і т.п. Відомості про фактичну та ймовірну чисельність і склад населення служать вихідним матеріалом для планування, зокрема, розподілу трудових ресурсів, виробництва предметів споживання, житлового будівництва, розвитку охорони здоров'я і т.д. Особливо важливі відомості про віковий і статевий склад народонаселення для оцінки можливостей поповнення трудових ресурсів.

На сьогодні для нашої країни характерна демографічна криза, низький матеріальний рівень життя громадян, зростання бідності, а також поширення корупції і зловживань суб'єктів влади при виконанні ними державних функцій. Соціально-економічний розвиток регіону – це центральна функція органів влади регіону, яка стає особливо актуальною під час структурних змін. У цьому контексті історичне дослідження змін соціально-економічної структури Таврійської губернії населеної безліччю народів в період приналежності регіону Російській імперії, видається особливо актуальним.

Південь України, особливо Крим, завжди був і продовжує залишатися одним з найбільш «мозаїчних» в конфесійному відношенні регіонів України. Означений регіон здавна населяли представники багатьох народів і релігій, питання взаєморозуміння та міжконфесійної толерантності грали найважливішу роль у формуванні соціокультурного простору. Дослідження єдності і відмінності духовних традицій народів, а також міжетнічної, міжконфесійної взаємодії набуває в сучасних умовах особливої актуальності, оскільки сприяє стабільності і гармонізації суспільних відносин.

Об'єктом дослідження виступає: етнічне населення Таврійської губернії наприкінці XIX поч. XX ст.

Предмет: Народнонаселення Таврійської губернії наприкінці XIX-на початку XX ст.

Мета: дослідження етноекonomічної та етноконфесійної складової населення Таврійської губернії наприкінці XIX-на початку XX ст.

Для розкриття мети дослідження передбачається вирішення наступних **завдань:**

1. виявити та проаналізувати публікації, історичні джерела пов'язані з темою дослідження.
2. проаналізувати загалом соціально-економічні процеси та етнодемографічні показники населення.
3. охарактеризувати зайнятість населення Таврійської губернії за даними Загального перепису 1897 р.
4. визначити основні відмінності соціально-економічного розвитку, станового розподілу та етноконфесійного складу населення двох частин Таврійської губернії.

Хронологічні рамки дослідження : остання чверть XIX ст.- початок XX ст., де верхньою межею є 1914 р., тобто до початку Першої світової війни.

Географічні межі: Таврійська губернія в територіальних межах сучасного Криму, частково Херсонської та Запорозької областей.

Історіографія проблеми

Аналіз публікацій з теми дослідження показав, що питання стосовно розвитку конярства та коннозаводства німецькими колоністами в зазначений період найбільш висвітлено в працях В. В. Бойко [17], О.В. Замуруйцева [23], А.А.Задерейчука [25]

Стосовно питання соціально-економічного становища регіону загалом, то найбільш вичерпну інформацію дають. Т. Б. Бикова [16] в статті «Політичне та соціально-економічне становище в Криму (від середини XVIII

ст. до 1917 р.) та А. Е. Аріна [13] у праці «Соціально-економічні зміни в селі».

Про загальну кількість та розміщення ж чоловіків і жінок у зазначений період можна дізнатись зі статті В.М. Константинової [30] «Гендерний аспект структури міського населення Таврійської губернії в кінці ХІХ століття».

Питанню оподаткування колоністів присвятив свою статтю «Немецкая колонизация Новороссии в конце XVIII - начале XX вв. Логінов С. В.

Джерельна база.

Головним джерелом в дослідженні є Перший Загальний перепис населення Російської імперії 1897 р., а саме Том ХІІ. Таврійська губернія. Перепис представляє велику значимість для вивчення нашої теми, так як є основним статистичним матеріалом і містить всі звіти переписів.

В контексті вивчення даної теми, особливу зацікавленість викликає брошура Нікольського «Від кримського ханства до наших днів» 1929 р., та «Очерк Таврійської губернії в історико-географічному відношенні» 1894 р. за редакцією Татарінова П. Обидва видання відносяться до довідкової літератури. Окрім зазначених друкованих джерел, підвищену увагу з точки зору отримання статистичних даних викликає Пам'ятна книга Таврійської губернії 1867 р., Календар і Пам'ятна книжка Таврійської губернії 1892 р. та Пам'ятна книжка Таврійської губернії 1889 р. за ред. Вернера К.А. Окрім вищеназваних джерел підвищену увагу з точки зору отримання статистичних даних викликає Статистичний довідник Таврійської губернії Ф. М. Андрієвського під редакцією М. Є. Бененсона 1915 р.

Грунтовну інформацію про оренду та придбання земель колоністами та корінним населенням надає праця В.Є. Постнікова «Южно-русское крестьянское хозяйство» 1891 р., яка являє собою опис селянського господарства, складений на підставі земсько - статистичних робіт за 1881-1891 роки.

У Військово-статистичному огляді Російської імперії містяться не лише загальні свідчення стосовно географічного, політичного становища

Таврійської губернії, а інформація, яка безпосередньо стосується теми дослідження, зокрема дані стану промисловості, сільського господарства, та розподілу населення за багатьма критеріями, в тому числі за статтю, місцевістю(село, місто), станами.

З точки зору отримання інформації стосовно стану суспільного благоустрою, зокрема про повноваження Будівничого відділення та особливості будівництва суспільних закладів зацікавленість викликає Огляд Таврійської губернії за 1908 р. Окрім цієї інформації, в Огляді подаються дані щодо економічної діяльності населення.

Структура роботи складається: зі вступу, 3 розділів, висновків, списку джерел і літератури.

Практичне значення роботи. Матеріали роботи можуть бути використані для подальших досліджень всіма хто займається дослідженнями населення Таврійської губернії, зокрема аналізом даних перепису 1897 р. та статистичними дослідженнями півдня України наприкінці XIX поч. XX ст.

Загальна кількість сторінок–69

РОЗДІЛ І

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТНОСОЦІАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ ТА ЕТНОДЕМОГРАФІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ НАСЕЛЕННЯ

1.1. Розміщення етнічних груп та їх участь в суспільно-економічному житті

Таврійська губернія була дуже своєрідною адміністративно-територіальною одиницею Російської імперії. У Пам'ятній книзі Таврійської губернії 1867 р. про адміністративно-територіальний устрій зазначено, що Таврійська губернія становила частину новоросійського і бессарабського генерал-губернаторства та одеського військового округу і поділялася на 8 повітів – Сімферопольський, з губернським і повітовим містом Сімферополем і заштатними – Севастополем, Карасубазаром і Бахчисараєм, Ялтинський повіт, з повітовим містом Ялтою і позаштатним Балаклавою, Феодосійській, з повітовим і портовим містом Феодосія та позаштатним – Старим Кримом, Євпаторійський, з повітовим містом Євпаторією, Перекопський, з повітовим містом Перекопом і передмістям – Армянським Базаром, Дніпровський, з повітовим містом Олешками, Мелітопольський, з повітовим містом Мелітополем, Бердянський, з повітовим і портовим містом Бердянськом і заштатними – Оріховим, і Ногайськом. Керч-Єнікале у Феодосійському повіті становить окреме управління-градоначальство [2, с. 215].

Площа Таврійської губернії становила 55845 квадратних верст, або 5816856,5 десятин, 80% населення губернії проживало в сільській місцевості, 20% – в містах. Найбільшими за площею були Дніпровський і Мелітопольський, а за чисельністю населення – Мелітопольський і Бердянський повіти [18, с. 10].

Найбільш строкатим регіоном в етноконфесійному відношенні був Кримський півострів. Етнічний склад його населення з часом ставав усе більш різноманітним. На 1783 р., тобто на момент входження Криму до Російської імперії кримські і ногайські татари представляли найбільшу етнічну спільноту (90%) [16, с. 23].

В результаті численних міграцій кримських татар, етнічний склад населення Криму дуже змінився. За невеликий проміжок часу істотно підвищилася питома вага росіян і українців. Наприкінці 1840 рр. вона склала більше 13% [21, с. 96].

Відповідно до Першого загального перепису населення Російської імперії 1897 р., на території Кримського півострова проживало 546592 чол. (в Таврійській губернії загалом – 1447790 чол.). Щодо етнічного складу Криму, то, згідно за переписом, тут мешкали представники 39 етнічних груп, з яких найчисленнішими були 13 [1, с. 23].

Основною галуззю аграрного сектору кримської економіки в реформовану епоху було зернове господарство. Цьому сприяли сприятливі ринкові умови (попит на зерно в Росії та Європі), наявність достатніх посівних площ у степовій частині півострова, хороші кліматичні умови і, нарешті, близькість морських портів до збору врожаю. Поступове зниження ролі традиційного вівчарства для Криму призвело до зменшення населення в степових районах півострова середкримських татар. До 1889 р. обсяги вівчарства в степу Криму скоротилися в 17 разів. Пасовища пустили під орні землі, а до кінця XIX ст. посівні площі на півострові зросли більш ніж в три рази (складали близько 848 000 десятин).

Таким чином, Таврійська губернія була одним з провідних регіонів за обсягами експорту пшениці на душу населення (в 1885 р. - 15,31 пуда). Збільшення обсягів експорту зерна стимулювало появу і розвиток борошномельної промисловості – у Сімферополі, Сарабузі, Курман-Кемельчі, Джанкої, а також будівництво залізниць у 1870-х і 1890-х рр., що забезпечило безперервний експорт зерна і борошна [28, с.255-256].

Найбільш розповсюдженим і поширеним видом сільськогосподарської діяльності серед караїмів було тютюнництво. Вперше тютюн увійшов до Кримського ханства з Османської імперії на початку XVII ст., коли його стало модно вживати у країнах Сходу. Більш того, в Кримському ханстві культурна адаптація тютюну і традиції його вживання прижилися досить швидко; були також прихильники куріння тютюну серед представників караїмської спільноти Криму [34, с. 335]

За відомостями Таврійського губернського статистичного комітету, в 1880-х рр. на землях Південного берега Криму розводили в основному сорти тютюну, завезені з Малої Азії і, зокрема, з Туреччини; менш поширеними були американські сорти. У 1911 р. на території Таврійської губернії, налічувалось 226 «селищ і міст з виробництва тютюну», а число тютюнових плантацій становило 7 163 (загальною площею 3 359 дес.), з яких було зібрано тютюну вищого сорту (цигаркових сортів) 260 178 пудів.

У 1913 р. у Таврійській губернії функціонувало десять тютюнових фабрик. Більша частина виробленої продукції виготовлялася з місцевого кримського тютюну. Так, наприклад, на тютюнових фабриках А.І. Шишман, «Товариства С. Криму» і «АТ С.Є. Майтоп» імпортований тютюн взагалі не використовувався. Вивозилась продукція кримських тютюнових фабрик в Маньчжурію, Монголію, Єгипет, Америку, Персію, Фінляндію, Грецію, Швейцарію, Данію, Англію, Німеччину і Туреччину. Тютюнові фабрики, що належали караїмам, були лідерами серед конкурентів. Наприклад, фабрики «АТ В.І. Стамболі», «Акціонерне товариство С.Є. Майтоп», «А.І. Шишман», «Товариства С. Криму» у Феодосії мали бездоганну репутацію упартнерів і славилися якістю своєї продукції. [34, с. 335-336].

Бджільництво в материкових повітах почало поширюватися в Придніпров'ї, в селах Бердянського повіту, розташованих по річці Молочній, а також в місцях розвитку городництва в Дніпровському повіті. На Південному березі Криму бджільництво було знайоме населенню здавна. Замість дерев'яних вуликів там використовувалися так звані «сапетки» –

невеликі конусоподібні кошики, обмазані глиною з коров'ячим послідом. За підрахунками земських статистиків, у Таврійській губернії щорічно вироблялося 3-5 тисяч пудів меду і до 500 пудів воску [18, с. 11].

Починаючи з кінця XVIII ст., з приходом нової влади, на території Кримського півострова і за його межами спостерігається таке явище, як масові міграції місцевого населення за кордон. Перш за все міграція торкнулася більшості кримських татар, які поетапно протягом півтора століття переселялися за межі своєї історичної батьківщини [14, с. 10].

Одним з перших наслідків масових міграцій кримськотатарського населення став занепад сільського господарства і брак робочої сили практично на всій території Криму. З метою призупинення повного розорення сільського господарства кримських степів, уряду треба було вжити певних заходів. Одним з таких заходів в 1860 р. стала заборона на еміграцію з регіона [14, с. 12]. Політика заселення і колонізації спорожнєлих від еміграції кримських земель стала першочерговим завданням місцевої адміністрації. Після проведення ряду заходів, зокрема агітаційної пропаганди, в Крим стали направлятися мешканці внутрішніх губерній Російської імперії і колоністи з-за кордону. Колонізація краю тривала з перервами до 1880-х рр. «Поруч з урядовою колонізацією з 70-х років стала розвиватися вільна колонізація – хліборобів, які втікали до Криму на власний страх і ризик і, а спонукали їх – земельний простір і відносна дешевизна земель в Криму» [14, с. 13].

У другій половині XIX ст. до Таврійської губернії почали масово переселятися німці та інші народності, виникає таке явище, як менонітство. З другої третини і до кінця XIX ст., в результаті демографічного зростання менонітського населення і пов'язаних з цим економічних проблем було засновано 24 групи «дочірніх» колоній. З 1860-х рр. формувався додатковий комплекс меннонітських поселень в Криму і на Північному Кавказі. Крім цього, невеликі громади меннонітів проживали в містах Катеринославі, Херсоні, Олександрійську, Бердянську, Мелітополі, Оріхові, селищі Міллерово (Область Війська Донського). За даними на 1910 р., на території

Південної Росії було розташовано понад 140 колоній з населенням близько 65000 чол [19, с. 16].

Німці розводили перш за все робочу худобу, зокрема коней, які були необхідні для рільництва. Це пояснювалося в першу чергу економічними особливостями ведення ними господарств, що були орієнтовані на товарне виробництво зернових культур. Тому використання коней було економічно вигідним, оскільки давало змогу досить швидко й у великому обсязі виконувати всі сільськогосподарські роботи, хоча часто це й шкодило їх загальній якості [23, с. 122-123].

Найбільшу популярність серед коннозаводників в Таврійській губернії мав рід Фальц-Фейнів. В галузі конярства визнаним авторитетом був також землевласник, губернський гласний, громадський діяч, який володів з 1850-х рр. сільськими економіями «Чеботари», «Чолгари», «Чуйке» Фердинанд Матвійович Шлеє. Представник відомої династії Шлеє за досягнення в розвитку конярства був удостоєний різних нагород [20, с. 9].

У Дніпровському, Бердянському, Мелітопольському повітах, у 70-м - 80-м рр. XIX ст. німецькі землевласники повертаються до активного вівчарства, так як вони з'ясували, що випас овець на паровому полі сприяє очищенню його від бур'янів осоту. Дніпровській повіт за чисельністю стад займав у зазначений час одне з перших місць в Росії, чисельність стад доходила до 100 і 200 тисяч голів. Так, наприклад, у спадкоємців Е. І. Фальц-Фейна, відомого громадського діяча, мецената, у 1880 р. під посіви надходило приблизно 1/20 площі, але містилося до 200000 тонкорунних овець. Наматериковій частині Таврійської губернії вівчарство було поширене в Перекопському, Євпаторійському і Феодосійському повітах, заможним вівчарем був Люстіх (28 тисяч овець) [20, с. 8].

Як було сказано вище, найбільш відомим серед коннозаводників був рід Фальц-Фейнів. Склад заводу Фальц-Фейнів був розділений на три табуна: близько 100 маток перебували при економії в Асканії-Нова, стільки ж у Преображенці і близько 25 при маєтку Іванівка. Табуни з весни до глибокої

осені задовольнялися пашею, взимку містилися в окремих кошарах і загонах і годувалися сіном середньої якості, соломною від ярих хлібів і половою. Кращі екземпляри напівкровок в 2-х і 3-х-річному віці взимку розміщувались в закритому приміщенні і отримували зерно. Чистокровні і кращі екземпляри напівкровок користувалися посиленням зерновим кормом до 12 фунтів в день. Влітку всі без винятку коні перебували як на зерновому годуванні, так і на паші [17, с. 112]. За велику рогату худобу Фальц-Фейни отримували нагороди: на Таврійській сільськогосподарській і промисловій виставці в Сімферополі в 1875 р. – велику золоту і срібну медаль, 3 малих срібних медалі, 2 бронзових, а також бронзову медаль міністерства державного майна і велику срібну медаль Імператорського вільного економічного суспільства, в 1888 р. – золоту медаль Таврійського земства, бронзову медаль від Московського товариства сільського господарства (за робочу худобу), велику срібну медаль Імператорського товариства сільського господарства південної Росії (за м'ясну худобу), малу золоту медаль і велику срібну медаль за експонати тварин на Південно-російській обласній сільськогосподарській, промисловій та кустарній виставці 1910 р. в Катеринославі. Вищі нагороди на різних виставках обумовлювали ціни на продаж великої рогатої худоби Фальц-Фейнів [26, с. 144-145].

Серед галузей промисловості, на розвиток яких вплинули німці Криму, головне місце займала борошномельна. Це стало можливим завдяки домінуванню в сільському господарстві Криму в другій половині XIX - початку XX ст. зернових культур, під які виділялися значні земельні ділянки. Врожаї зернових впливали на розвиток млинового виробництва на півострові.

Наприкінці XIX ст. німці Криму створюють спеціальні суспільства для будівництва млинів, що розраховані на промислові оберти. Один з перших подібних млинів був побудований в селищі Спат в 1895 р. Петром Давидовичем Унру. На початку XX ст. на ньому працювало 30 робітників. Підприємство було оснащено сучасним для тих років технічним обладнанням

і мало чималі річні прибутки. Наприклад, в 1910 р. було вироблено продукції на 343000 руб. На час націоналізації млин П. Унру вважався одним з потужних борошномельних підприємств в Сімферопольському окрузі і в Криму. На ньому вироблялося понад 400 тис. пудів борошна на рік.

У 1896 р. при селищі Барак Владиславської волості Феодосійського повіту було також засновано борошномельне підприємство, для управління яким німці утворили спеціальне товариство. До його складу увійшли: В. А. Губер, В. В. Губер, К. Х. Рапп, Я. І. Люзе, А. А. Нус, Х. А. Нус. Паровий млин у 1917 р. за своїми потужностями в добу міг переробляти до 500 пудів зерна [25, с. 29-32].

Логінов С. В. у статті «Немецкая колонизация Новороссии в конце XVIII - начале XX вв. подає вичерпну інформацію стосовно оподаткування колоністів, зокрема зазначає, що в другій половині XIX – на поч. XX ст., стан, який офіційно значився після реформи 1861 р. як «колишні колоністи», залишався досить привілейованим, хоча з моменту переселення минуло не одне десятиліття. Так звані «колишні колоністи» обкладалися найменшими подушними податками (оклади особистих податей в Росії поділялися на загальні та спеціальні). На особливому становищі перебували євреї-землероби, селяни-власники, інородці, козаки, ямщики, а також «колишні колоністи» та інші. Податі зі станів, хто перебував на особливих окладах, стягувалися в таких розмірах: з візників – від 6 р. 36 к. до 13 р. 70 к., з малоросійських козаків – 2 р. 70 к., з татар – від 1 р. 50к. до 2 р. 25 к., з інородців – від 2 р. 70 к. до 3 р. 60 к., з колишніх колоністів і менонітів – 90 к.

Подушний податок накладався не на кожного платника податків окремо, а на всю сільську громаду, яка і відповідала за справний платіж податей і недоїмок. Оклади цієї податі обчислювалися по кожному повіту і селищу на підставі останньої ревізії. Отже, навіть серед станів, тих хто перебував на особливому оподаткуванні, колишні колоністи найменше страждали від податкового тягаря [31, с. 152-153].

Ґрунтовну інформацію про оренду та придбання земель колоністами та корінним населенням знаходимо у праці В.Є. Постнікова «Южно-русское крестьянское хозяйство», зокрема зазначається, що ступінь заможності відомої частини тутешнього селянства позначається не стільки в його домашній обстановці і навіть господарському житті, скільки в тих засобах, які воно виявляє при купівлях власницьких земель, таких численних тут в останнє десятиліття. Купівля земель колоністськими громадами і окремими колоністами досить вже відома, але великі покупки земель безперервно робляться тут і тавричанами з росіян. Селяни усіх селищ Василівської волості Мелітопольського повіту, які серед інших не відрізняються особливою заможністю, 26 червня 1888 р. склали колективне звернення, в якому просили свого колишнього власника, генерал-майора Попова продати їм 6,305 десятин зі своєї вотчини, для наділення своїх 970 душ безземельних «новонароджених», і погоджуються дати за десятину понад 100 руб.

Орендою земель в Таврійській губернії переважно займалися селяни заможні, які мають достатню кількість надільної і власної землі; особливо це слід сказати про оренду позанадільних земель, тобто земель власницьких і казни, що знаходяться на більш далеких відстанях від селищ. По суті це і вельми природно: для оренди більш далеких земель потрібно мати достатню кількість робочої худоби, а селяни менш заможні не мають її в потрібному розмірі для обробки своїх земельних наділів.

Земська статистика зареєструвала в 1884-1886 рр. у селян 3-х північних повітів Таврійської губернії (не рахуючи колоністів) 1817 сімей, що мають разом 96,146 дес. купленої землі. Крім цього, автор пише, що в останні роки селянами Дніпровського і Мелітопольського повітів скуплено ще кілька власницьких маєтків. Одні покупки здійснювалися товариствами, інші – окремими селянами, або товариствами селян [10, с. 146-147].

У 1912 р. приватновласницькі господарства Мелітопольського повіту з площею землі понад 100 десятин були обстежені за спеціальною програмою. Усього в приватновласницьких господарствах в 1912 р. було робочих коней

713, великої рогатої худоби 5 780, втому числі корів 795 і волів 1 826, овець 7 242 і свиней 700. Але до 1912 р. в приватновласницьких маєтках велике місце зайняло і землеробство. Усього було посіяно 8 468 десятин. Правда, далеко не всі з них мали великі посіви: більшість засівало менше 250 десятин. У великих маєтках не тільки було найбільш велике тваринництво, а й землеробство виділялося своїми великими розмірами. Проте, в них оброблялася відносно менша частина землі. Величезні площі залишалися в якості кормових угідь. Так, якщо в групі маєтків з землеволодінням до 500 десятин рілля становила 70,7%, то в найбільших – тільки 56,4%. Що стосується характеру землеробства, то воно носило виключно зерновий напрямок: 99,1% посівних площ були під зерновими культурами. По групах маєтків відмінність полягала лише в тому, що в дрібних більш питому вагу складала пшениця – 47,7%, підкреслюючи пшенично-зерновий тип виробництва, а в великих – більшість займали зерно-фуражні (пшениця тільки 35,5%), що відповідало їх тваринницького ухилу [13, с. 39-41].

1.2. Гендерна характеристика населення Таврійської губернії

За даними Загального перепису населення 1897 р. в містах Таврійської губернії проживало 159 769 чоловіків і лише 129 547 жінок. При цьому городяни становили 20% всього населення, що дозволяло говорити про те, що «Таврійська губернія відрізняється великим розвитком міського життя» [1, с. 4].

В.Н. Константинова в статті «Гендерный аспект структуры городского населения Таврической губернии в конце XIX века», зауважує, що в Таврійській губернії в 10 з 17 населених пунктів, які мали статус міст, налічувалося понад 10 000 жителів. Йдеться про Севастополь (34 066 чоловіків і 19 529 жінок), Сімферополь (відповідно 27, 041 і 22, 037), Керчь (18, 327 і 15, 020), Бердянськ (13, 286 і 13, 210), Феодосію (13, 983 і 10, 113) , Євпаторію (9,408 і 8,505), Мелітополь (8,004 і 7,485), Ялту (7,403 і 5,752),

Бахчисарай (6,815 і 6,144) і Карасубазар (6,603 і 6,365). Таким чином, в жодному з цих міст жіноче населення не переважало. Найменша чисельність жінок спостерігалась в Севастополі, що обумовлювалося перебуванням в цьому найбільшому місті губернії значної чисельності військових. Зовсім інша картина була в містах Таврійської губернії з населенням менше 10 000. Так, в Ногайську, Оріхові, Олешках, Перекопі чисельність жінок перевищувала. Чоловіків же було більше в Старому Криму, Єнікале, Балаклаві [30, с. 208].

Загалом же по губернії, згідно з даними перепису 1897 р., спостерігається переважання чоловіків абсолютно по всім етнічним групам. Найбільш разюча диспропорція між чисельністю чоловіків і жінок спостерігається серед руської, польської, інших індо-європейських, турецько-татарської мовних груп. [1, с.1-31](Додаток Б.1,2)

З 65 вказаних у переписі 1897 р. груп занять, пише Константінова, на 100% «чоловічими» виявилися військова служба, бджільництво і шовківництво, виплавка металів. У групі занять «Адміністрація суд і поліція» присутні лише 17 жінок (при 2202 чоловіків) на все міське населення губернії. При цьому жодної групи занять не виявилось без чоловіків. Навіть серед осіб, що вказали заняттям проституцією, є 16 чоловіків (для порівняння, в сусідній Катеринославській губернії - всього 1 чоловік, зайнятий у відповідній групі) [30, с. 212].

Цікаву інформацію стосовно статтєвого співвідношення можемо побачити у Пам'ятній книзі Таврійської губернії 1892 р., зокрема у відомості про кількість навчальних закладів, та учнів в Таврійській губернії. Отже, загалом по губернії, тенденція стосовно чисельної переваги чоловічої статі над жіночою зберігається також в освіті. В Сімферополі, наприклад, у 77 освітніх закладах всіх рівнів освіти, навчається 2786 представників чоловічої статі 1568 – жіночої, лише в одному учбовому закладі – Сімферопольській жіночій гімназії, жіноча стать переважає чисельно чоловічу в аналогічній чоловічій гімназії і складає відповідно – 357 жінок 295 чоловіків. Якщо в

губернському місті диспропорція між чисельністю чоловіків і жінок не така різюча, то в губернії, в цілому, ця різниця яскраво виражена. Так, у 838 наявних у губернії навчальних закладів всіх рівнів освіти (втому числі приватні та національні учбові заклади), навчалось 34577 чоловіків та 13276 жінок [3, с. 64-65].

Показник грамотності враховувався і в Переписі 1897 р.: серед караїмів Таврійської губернії було 3608 чол., навчених грамоті (1976 чол. і 1632 жін.), при цьому своєю рідною мовою – російську, визнали 484 особи (231 чол. і 253 жінок; з них грамотних – 174 чол. і 174 жін.), що склало 7,9% від загального числа; караїмською мовою в Таврійській губернії розмовляли 5603 людини (2563 чол. і 3040 жін., з них грамотних – 1771 чол. і 1442 жін.), а турецькою мовою 67 осіб (38 чол. 29 жін.; з них грамотних – 29 чол. і 16 жін.). Крім того, 3 караїма, згідно з відомостями перепису, своїми рідними вказали інші мови (з них грамотних – 2 чол.), останні дві категорії склали 1,1% від загального числа караїмів, що проживали в губернії. У повітах і градоначальствах без міст статистика грамотності караїмського населення виглядала наступним чином: при загальній чисельності в 298 караїмів (167 чол. і 131 жін.), грамотних серед них було 193 чол. (130 чол. і 63 жін.); російську мову в якості рідної мови вказали 29 респондентів (14 чол. і 15 жін.; з них грамотних, відповідно, 9 чол. і 7 жін.), караїмською мовою розмовляли 255 осіб (144 чол. і 111 жін.), з них грамотних – 114 чол. і 54 жін.); турецькою – 14 чол. (9 чол. і 5 жін.; з них грамотних – 7 чол. і 2 жін.) [34, с. 5-6].

Згідно з даними Пам'ятної книги Таврійської губернії 1889 р. найбільший відсоток учнів до населення доводиться на волості з німецьким населенням, а саме: Гальбштадтську (19,3%), Гнаденфельдську (16,7%), Нейгофнунгську (26,0%) Бердянського повіту; Ейгенфельдську (20,2%), Пришибську (20,2%) Мелітопольського повіту; Марієнфельдську (27,6%) Дніпровського; Ейгенфельдську (23,7%) Перекопського; Кронентальську (27,1%), Нейзацьку (21,8%) Сімферопольського і Цюріхтальську (23,2%)

Феодосійського повіту. В середньому по губернії відсоткове відношення учнів до населення в німецьких волостях виражається 19%. Друге місце в цьому відношенні займають волості з молоканським населенням, де відсоток учнів до населення дорівнює 7,3%, потім йдуть волості з болгарським населенням, (6,7%), і, нарешті, останнє місце належить волостям з російським і змішаним (російсько-татарським) населенням, відсоткове відношення учнів до населення в яких дорівнює 3,8%. Що стосується розподілу учнів по віковим групам, то такі відомості мають місце тільки по 344 християнським школам, а саме по 215 російським школам (в тому числі 25 болгарських) і по 129 школам іноземних поселенців [5, с. 66-67].

Витрати за змістом німецьких шкіл майже повністю забезпечувалися сільськими громадами, або за допомогою плати за право навчання. Так, у 1909/1910 навчальному році німецькі товариства Феодосійського повіту витратили на школи 4892 руб., а учні заплатили 2161 руб. Крім цього, навчальні заклади отримували допомоги від земств в розмірі 75 руб. на кожну школу. Вони в основному витрачалися на вчителів у вигляді оплати за викладання російської мови. У 1909 р. Феодосійське земство витратило 1125 руб.

Значною подією в житті німців Феодосійського повіту стало відкриття 1 серпня 1905 р. центрального училища колонії Цюрихталь (навчальні заклади, які займали другу сходинку в системі освіти німців-колоністів, що проживали на півдні України в XIX - початку XX ст.) Головною метою їх діяльності було надання дітям можливості отримати більш повну освіту, ніж в початкових училищах, також вони готували педагогічні кадри для німецької церковної школи). Поява центрального училища в цій колонії була пов'язана з тим, що в 1904 р. голова Нейзацького центрального училища, який перебував в Сімферопольському повіті, запропонував німецьким товариствам Криму виділити кошти на розширення будівлі і найм вчителів для цього училища, так як старе приміщення не було в стані прийняти всіх бажаючих навчатися. Німці Феодосійського повіту відмовилися взяти участь

у фінансуванні і вирішили відкрити подібний навчальний заклад у своєму повіті. Це було пов'язано з тим, що до 1905 р. у Феодосійському повіті вже налічувалося 23 лютеранських і 2 менонітських школи. Випускники цих навчальних закладів мали бажання продовжити своє навчання в центральних училищах, а існуюче на той час Нейзацьке центральне училище розміщувалося набагато далі, ніж колонія Цюрихталь. До того ж, це поселення німці вибрали ще виходячи з таких міркувань: по-перше, воно було одне з найстаріших поселень німців на Кримському півострові; по-друге, відрізнялося своєю багатолюдністю серед лютеранських поселень [24, с.95-97].

Поряд з центральним училищем, в якому практично навчалися особи чоловічої статі, лютерани Феодосійського повіту створили і спеціальний навчальний заклад для дівчат. Його відкриття відбулося 30 липня 1913 р. в колонії Окреч. 11 вересня 1915 р. училище перетворено на вище початкове училище [24, с. 98].

РОЗДІЛ II

ЗАЙНЯТИСТЬ НАСЕЛЕННЯ ТАВРІЙСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ

2.1 Розподіл населення за основними групами занять

Таврійська губернія, як вже зазначалось, була дуже своєрідною складовою Російської імперії. Не дивлячись на адміністративно-територіальну єдність, материкова і півострівна частини регіону істотно відрізнялися як в економічному так в соціально-політичному відношенні. Ця різниця в першу чергу продиктована географічними особливостями, а також культурно-релігійними (позиціонування Криму як сформованого здавна поліетнічного регіону) що безсумнівно накладало відбиток на розвиток в першу чергу туристичної галузі та етноекномічного розвитку загалом.

За даними першого загального перепису населення 1897 р., в Таврійській губернії за кількістю осіб, що мають самостійні заняття, на першому місці стоїть сільське господарство (48,7%) і в той же час на частку самостійних осіб в цій груп занять доводиться найбільше членів родин (3,677 чол. на 1000 самостійних.), з яких багато хоч якось здатних до праці фактично беруть активну участь в занятті сільським господарством, як це підтверджується практикою в житті сільського населення. Загалом у Таврійській губернії від заняття сільським господарством годується 66,8% населення.

Промисловість обробна розвинена в Таврійській губернії доволі слабо (самостійних осіб 13,1%); порівняно великий відсоток осіб, що відносяться до групи діяльності та служби приватної, наймичок і поденників (13,4%), що цілком узгоджується з великим числом при родинних господарствах осіб

сторонніх і в той же час значного числа таких господарств, які мають при собі найману прислугу [1, с. 24].

Загалом у переписі 1897 р., розподіл населення за основними групами занять базується на основі багатьох критеріїв. В нашому дослідженні ми, обрали етнічний критерій і порахували кількість представників найбільших мовних груп і етнічних спільнот серед основних груп занять, яких у переписі налічується 65, а потім згрупували отримані дані у 9 основних груп занять: 1 – промисловість: обробна, хімічна, легка, лісова, поліграфічне вир-во, 2 – сільське господарство, 3 – служба державна, громадська та станова, вільні професії, збройні сили, 4 – діяльність і служба приватна, прислуга і поденники, 5 – торгівля, 6 – шляхи пересування, зв'язок, 7 – особисті кошти, кошти від казни, громадських установ і приватних осіб, 8 – освіта, наука, культура, мистецтво ювелірне виробництво, 9 – інші (зокрема, богослужіння православного сповідання, виробництво екіпажів і будівництво дерев'яних судів, утримання житла, ремонтні та будівельні роботи, позбавлені волі і ті, що відбувають покарання і т.д) і невизначені заняття.

Отже, представники руської мовної групи (великороси, малороси, білоруси) представлені в усіх групах занять, але найбільше у сільському господарстві – 739928 загалом, при чому найбільша за чисельністю малоросійська гілка – 534514, потім йде великоросійська – 198509, а потім білоруська – 6905, найменш представлені дані етноси у 8 – групі – освіта, наука і т.д

Представники інших слов'янських мовних груп також в більшості знаходяться у сільському господарстві – 40437 загалом, при чому першість за болгарами – 38907, потім чехи – 1458, серби – 72, а найменше представлені ці етноси у 6 групі – шляхи пересування, зв'язок, лише 77 представників. **(Додаток В.1)**

Романські мовні групи (молдовани, французи, італійці) чисельно переважають у сільському господарстві – 2280 загалом, а найменша

кількість їх у 3 групі – служба державна, громадська і т.д – 95 чол [1, с. 192-193].

Інші індо-європейські групи (греки, вірмени, цигани, інші) найбільш представлені у сільському господарстві, загалом 7266, попередугреки – 5628, далі вірмени – 1523, цигани – 100, інші – 15, а найменше у 8 групі – освіта, наука, культура, мистецтво, ювелірне виробництво, лише 269 представників [1, с. 195]. **(Додаток В.2)**

Найбільша кількість представників литовсько-латиської мовної групи нараховується серед 3 групи – служба державна, громадська та станова, вільні професії, збройні сили, загалом – 150, а найменш чисельно виражена ця мовна група у торгівлі, лише 6 представників [1, с. 193].

Представники інших етносів мають не менш цікавий розподіл, не дивлячись на їх малочисельність як таких. Наприклад, найбільша кількість картвелів нараховується серед 6 – групи занять – шляхи пересування, зв'язок – 87 загалом, а найменш чисельні вони у 1 групі – промисловість: обробна, хімічна і т.д., лише 4 представника, а кавказькі горці навпаки найбільш представлені у цій групі – 20, а найменша їх чисельність серед сільського господарства – 2 особи. **(Додаток В.3)** [1, с. 196].

Представники турецько-татарської мовної групи (татари, турки, інші) переважають за чисельністю як більшість етносів у сільському господарстві загалом складають – 114452, найменша чисельність серед 8 – групи – освіта, наука і т.д – 1421 людина [1, с. 197].

Інші німецькі групи (шведи, норвежці, голандці, англійці) загалом чисельно переважають у 9 групі – інші (зокрема, богослужіння православного сповідання, виробництво екіпажів і будівництво дерев'яних судів, і т.д) і невизначені заняття – 53 особи, при чому найбільше саме англійців, а найменше представників даної мовної групи у сільському господарстві – 5 осіб, при чому всі вони – шведи. **(Додаток В.5)** [1, с. 194].

Фінська мовна група (ести, угорці, інші) за чисельністю переважає у сільському господарстві – 1748 загалом, першість за естонцями – 1500, далі

інші – 245, потім угорці – 3, найменша кількість їх у 8 – групі – освіта, наука і т.д – 31 представник [1, с. 196].

Найбільше зайнятих поляків нараховується серед 3 групи – служба державна, громадська і т.д – 3957 осіб, а найменша зайнятість згідно перепису, у 8 групі – освіта, наука, культура, і т.д – 103 особи. Німці чисельно переважають у сільському господарстві – 53662 особи, а найменша їх кількість у 6 групі – шляхи пересування, зв'язок – 536 осіб. Євреї, єдиний народ, який чисельно переважає у торгівлі – 21604 особи, а найменша кількість представників у 6 групі – шляхи пересування, зв'язок – 972 особи. (Додаток В.4) [1, с. 193].

Стосовно кримчаків і караїмів у брошурі Нікольського зазначено, що попередні переписи зараховували їх до числа євреїв, зіставлення ж чисельності караїмів з даними перепису 1897 р. говорить про великий спад чисельності в цій частині кримського населення. Головною причиною цього явища автор називає виселення з Криму, що почалося раніше і все більш посилювалося під впливом падіння старих традицій і посилення російського впливу. Караїми в минулому складали досить сильну економічну групу торговців, і, частково, землевласників і не піддавалися таким обмеженням, які в царський час існували для євреїв. Таке привілейоване становище сприятливо відбилося на їх культурному рівні – в даний час за грамотністю вони дають найбільш високий для Криму відсоток (80,8%). Кримчаки здавна належали до малозабезпеченого дрібного ремісничого населення. Вони краще, ніж караїми, зберегли свій старий національний вигляд. Менш забезпечені матеріально, вони і в культурному відношенні знаходяться нижче караїмів (грамотних 57,4%). Ці народності проживають в різних містах Криму, але найбільш компактними масами зосереджені кримчаки в Карасубазарі, а караїми в Євпаторії [9, с. 12-23].

Цікаво заняття і промисловість Таврійської губернії описані в Нарисі розвитку Таврійської губернії в історико-географічному відношенні (1894 г.). Хліборобство складає найголовнішу галузь промисловості в Бердянському

і Мелітопольському повітах: майже 2/3 усієї кількості землі тут під посівом. Сіють переважно пшеницю різних сортів і жито, потім ячмінь, овес і просо і в менших розмірах розводять кукурудзу, квасолу, горох, сочевицю, льон і коноплі. У Криму хліборобством займаються багато людей, але не з особливим успіхом і переважно росіяни, болгары, і німці в Феодосійському і Сімферопольському повітах. Сіють пшеницю, ячмінь, просо, кукурудзу, льон і овес. Хлібним рослинам і тут багато шкодять посухи, ховрахи, гусениці, сарана і хлібна черепашка.

Посів озимих хлібів в Таврійській губернії проводиться зазвичай близько 15 вересня, іноді пізніше, іноді раніше, в залежності від дощу. Яра пшениця, арнаутка і гірка, а також ячмінь висівається, як тільки зійде сніг і поля кілька просохнуть, що збігається звичайно з 1 березня, при чому посіви тривають місяць і більше; овес висівається останнім серед інших хлібів. Встигають хліба майже одночасно, внаслідок чого потрібна велика кількість робітників, якими здебільшого є прийшли з сусідніх губерній. Ціни на робочі руки залежать від врожаю і в урожайні роки поденна плата косаря доходила до 3 руб.; звичайна ж плата близько 1 руб. в день. Введення в селянській власницькій господарстві сільськогосподарських машин і знарядь сильно знизило ціни на робочі руки.

Скотарством і особливо вівчарством займаються переважно в Дніпровському повіті. Рогатої худоби тримають небагато через брак місць для пасовищ. Вівчарство йде краще в Дніпровському повіті, як по загальній чисельності овець, так і по великій чисельності окремих стад, займає одне з перших місць в Росії. Майже кожен господар має по кілька десятків овець, а деякі і по кілька сот. Чимало землевласників – відмінних вівчарів, що піклуються не тільки про чисельність своїх «отар», а й про поліпшення порід. Такі вівчарі мають тисячі і десятки тисяч овець. Так, наприклад, у спадкоємців Фальц-Фейн налічується до 200 тисяч одних тонкорунних овець [4, с. 23-24].

У Криму скотарство взагалі слабо розвинене, але вівчарство в кращому стані; тут зустрічаються вівчарі, які мають великі стада овець не тільки простої, але і тонкорунної породи. Вівчарство більш поширене в Перекопському, Євпаторійському і Феодосійському повітах [4, с.24].

Виробництво тютюну в материковій частині розвинено дуже мізерно. У Криму промисловість ця найбільш розвинена в Сімферопольському повіті, далі йде Ялтинський і, нарешті, Феодосійський повіт. Тютюнництвом займаються головним чином греки, татари, караїми і вірмени. Десятина землі в середньому дає до 50 пудів тютюну, звичайна ціна коливається між 6 і 12 руб. за пуд листового тютюну і навіть дешевше. Всього в Криму обробляється під тютюн до 5000 десятин землі і збирається до 275000 пудів листового тютюну на суму до 2700000 руб. Близько однієї десятої частини всього тютюну щорічно відправляється в інші губернії, а решта надходить до місцевих складів і фабрик. Фабрик, зайнятих переробкою тютюну, в губернії налічується до десяти.

Ремісництво і кустарне виробництво мало розвинені. Подекуди є бондарна, столярна та колісна майстерні. Трохи більше розвинене ремесло ковальське (деякі кузні самі виготовляють землеробські знаряддя, брочки та ін.), гончарне (роблять глечики, горщики, вазони, тарілки, чашки та ін.), шкіряне, швацьке та ін. Жінки прядуть, тчуть, виробляють прості сукна з овечої вовни, вишивають сорочки та ін. [4, с. 28-32].

У Військово-статистичному огляді Російської імперії знаходимо інформацію про розвиток шовківництва у Таврійській губернії. Зокрема там відзначено, що шовківництво в Криму рішуче згасає і ніякі заохочення уряду не можуть його підтримати, тому що не вистачає робочих рукі заняття іншими галузями господарства набагато вигідніше. Але в той час, коли в Криму шовківництво занепадає, на півночі губернії молочанські колоністи роблять в цій галузі значні успіхи, які з кожним днем стають все помітніші. Шовківництвом в колоніях займаються більше 200 господарів. У всіх менонітських колоніях натепер шовківничих дерев нараховується: у садах

господарів – 8,058, у плантаціях при колоніях – 324,492, у школах – 304,851, а з насадженими серед живих огорож загалом – 1,142,478.[6, с. 165].

2.2. Державне регулювання зайнятості населення на регіональному рівні

Земські органи вирішували величезну кількість різного роду культурних, освітніх і господарських питань. Перше Таврійське губернське земське зібрання було відкрито 15 жовтня 1866 р. До нього були обрані представники 5 повітів Криму і 3 повітів Північної Таврії. Земське зібрання обиралося на три роки (1866-1868), після чого відбувалися перевибори голосних. Соціальний склад губернського земства був приблизно однаковий, з досить високим відсотком відставних військових дворянського стану: від Сімферопольського повіту військових було 3 з 4 голосних, від Феодосійського – 3 з 6, від Ялтинського – 2 з 3. В першому губернському земстві, обраному в 1866 р., нечисленним було представництво буржуазії – 2 голосних із загальної кількості 19 чол. Через 20 років у складі Таврійського губернського земського зібрання відбуваються зміни, що було пов'язано з практичними результатами селянської, земської, міської та судової реформ. Так, склад голосних в період сьомого триріччя (1885-1887 рр.) змінився. Із загальної кількості голосних (36 чол.) в нього обираються 7 представників селян-власників від Мелітопольського, Бердянського, Дніпровського і Перекопського повітів. Кількість відставних військових від кримських повітових земств зменшилася до 18 чол. [39, с. 12].

Як було вище сказано земські органи вирішували багато питань суспільного життя. На їхні плечі лягало також сприяння ветеринарної справи, яке тільки зароджувалося в умовах ведення капіталістичного господарства.

У Таврійській губернії повітові земства засновують посади ветеринарів ще з кінця 60-х - початку 70-х рр. XIX в. Як правило запрошувалися випускники Харківського ветеринарного інституту в розрахунок один фахівець на повіт. Під час удосконалення ветеринарної організації у другій

половині 80-х рр. ХІХ ст. стало ясно, що одного лікаря на повіт недостатньо, так як ветеринарною допомогою користувалося виключно населення тих населених пунктів, в яких постійно проживали ветеринари і фельдшери. У зв'язку з цим, повіти поділялися на окремі ділянки, на чолі яких стояли фахівці з ветеринарної медицини, а допомагали їм – ветеринарні фельдшери.

Згідно з постановою Мелітопольського повітового земства у 1911 р. розроблений план мережі ветеринарних ділянок на найближче десятиліття передбачав поступовий процес збільшення кількості ветеринарного персоналу в кожному повіті проходив паралельно з потребами місцевого населення і зростанням земського бюджету. Так, в Мелітопольському повіті в 1888 р. ветеринарний персонал складався з двох лікарів (Н. А. Шадріна, який працював в м. Мелітополі і П. В. Корнійчука з проживанням в с. Кам'янка) і двох фельдшерів. А вже в 1911 р. весь повіт був розділений на 6 ділянок, в яких працювало 6 ветеринарів і 17 фельдшерів. У 1888 р. в Бердянському повіті діяли два лікарі і один фельдшер, з яких один лікар і фельдшер утримувалися за рахунок коштів губерньського земства, а один лікар - повітового земства. Через 11 років кількість ветеринарів збільшилися до 5, а фельдшерів до 48. Дещо менше існувало ветеринарних посад в кримських повітах. У 1901 р. в Сімферопольському повіті діяло 2 ветеринара і 4 фельдшера. У тому ж році в Перекопському повіті функціонувало 3 ветеринара і 3 фельдшера, 2 ветеринара і 2 фельдшера знаходилося в розпорядженні Євпаторійського земства в 1903 р. [15, с. 94-96].

Зі зростанням чисельності ветеринарного персоналу зростав і земський бюджет ветеринарних витрат. Витрати Мелітопольського повітового земства на потреби ветеринарії в 1900 р. досягали 10 474 руб. 50 коп. У 1906 р. витрати на ветеринарію виросли до 28 848 рублів 68 копійок. На Кримському півострові бюджет, який прямував на ветеринарну справу поступався бюджету материкових повітів. Загальні витрати в 1911 р. в Перекопському повіті досягали 6 772 руб. 65 коп.³³, в Євпаторійському - 7 148 руб.³⁴, Сімферопольському - 3 940 рублів 51 коп. [15, с. 99].

Нагальною потребою для розвитку садівництва і виноградарств Таврійській губернії в другій половині XIX ст. стало створення центрального органу, який міг би об'єднати зусилля кримських садівників і надати їм можливість обмінюватися досвідом з вітчизняними та зарубіжними колегами. У 1858 р. було засновано «Імператорське Російське суспільство садівництва», з 1883 р. воно вже мало в Криму своє відділення, яке носило назву «Сімферопольське відділення Імператорського Російського товариства садівників». [35, с. 543].

Широкий розвиток садівництва в Таврійській губернії вимагав залучення кваліфікованих фахівців, недолік яких став сильно відчуватися наприкінці XIX ст. 9 грудня 1889 р. в доповіді на ім'я секретаря «Сімферопольського відділення Імператорського Російського товариства садівництва» М. А. Дзюбина під назвою «З питання про влаштування школи садівництва в Сімферопольському повіті», мова йшла про те, що «питання про влаштування школи садівництва в Сімферопольському повіті як центрі плідівництва Криму підіймалось з самого заснування нашого Товариства в 1883 р. і з тих пір не було вирішено через те, що відділ не володів ніякими матеріальними засобами. Необхідність відкриття школи для навчання садівників-практиків посилюється, завдяки розширенню розведення садів і введення нових прийомів культури, а також бажання багатьох садовласників поставити цю галузь господарства в більш досконалі і в той же час вигідні умови».

Міністерство висловило готовність відпускати від 1 тис. 500 до 3 тис. 500 руб. субсидій на школи садівництва, якщо така буде відкрита і буде існувати для потреб сільськогосподарських шкіл. Корисне починання підтримала губернська влада: на засіданні Таврійського Губернського Земства, що відбулися 17 грудня 1887 р. було прийнято постанову виділити школі необхідну матеріальну допомогу. [35, с. 549-550].

В Переписі населення 1897 р. серед розподілу за заняттями виділяється й така категорія людей як позбавлені волі ті, що відбувають покарання, в

нашому дослідженні ця категорія віднесена до 9 групи – інші (зокрема, богослужіння православного сповідання, виробництво екіпажів і будівництво дерев'яних судів, утримання житла, ремонтні та будівельні роботи, позбавлені волі ті, що відбувають покарання і т.д), зважаючи на це, вважаємо доцільним розглянути державне регулювання пенітенціарної системи в Таврійській губернії.

Зі статті А.Н. Григор'єва дізнаємось, що в Російській імперії у 1872 р. була створена комісія «Тюремного перетворення» з метою започаткування нових судових встановлень і видання Статуту кримінального судочинства. У 1879 р. в системі МВС Росії було утворено головне тюремне управління (ГТУ), до цього централізація була відсутня. У штати ГТУ були введені посади головних тюремних інспекторів. Управління складалося з декількох відділень з різними адміністративними і господарськими завданнями. У 1880 р. для нагляду за діяльністю місцевих в'язниць в губерніях були утворені посади тюремних інспекторів, а в 1890 р. було створено губернські тюремні інспекції. Губернські тюремні інспектори ставали главами місцевих тюремних управлінь (інспекцій). Вони, а також їх помічники, призначалися ГТУ. Причому згоди губернаторів на таке призначення не було потрібно. Для здійснення своїх функцій інспектор наділявся певною дисциплінарною владою.[22, с. 60].

В Огляді Таврійської губернії за 1908 рік, в III розділі –Суспільний благоустрій та благочиння, зазначено, що в межах Таврійської губернії тюремних замків 7: у Сімферополі, Мелітополі, Бердянську, Феодосії, Перекопі, Євпаторії та Олешках, з яких останні два (в Євпаторії і Олешках) розміщувались в приватних будівлях. Також в м. Ялта приземському арештантському будинку було спеціальне приміщення (арештантське відділення) для 20 підслідчих арештантів. Крім цього, як відмічається, за свідченнями прокурорів Сімферопольського Окружного суду, а також Херсонського по Дніпровському і Таганрозького по

Бердянському повітам, до 1908 р. всіх арештантів по всіх місцях ув'язнення по губернії залишалось 1764 особи обох статей. [7, с. 26].

Також в Огляді описуються об'єкти, які підпорядковувались Будівельному відділенню. Так, підпрямим підпорядкуванням будівельного відділення знаходились будівлі в м. Сімферополь: тюремний замок на 400 осіб, Губернське Правління, типографія, архів та губернаторський дім, в м. Ялта: поліцейське управління, приміщення для підслідчого арешту, в м. Бахчисарай колишній Ханський палац, крім цього повітові тюрми: в Бердянську на 120 осіб., в Мелітополі на 102 особи, в Перекопі на 100 осіб, в Феодосії на 75 осіб.

Подається інформація щодо проектів зі зведення нових і ремонту старих громадських будівель. Зокрема зазначається, що в підзвітному році (1908 р.) на утримання та ремонт губернських та повітових присутніх місць було виділено – 4130 руб.97 коп., на утримання та опалення Губернаторського будинку – 3547 руб.31коп. на наймання приміщення для Олешківської та Євпаторійської тюрем та етапних пунктів Перекопського повіту – 4282 руб., на звичайний та капітальний ремонт тюремних будівель – 16364 руб. 36 коп., на утримання чистоти в будівлях тюрем – 6397 руб. на перевозку арештантів та їх вантажу – 595 руб. [7, с. 20].

Дорогі ґрунтові, поштові та торговельні утримувались за рахунок губернських та повітових земських установ, поселкові та польові дороги утримувались за рахунок власників тих ділянок через які вони проходили. Переправ у губернії 5, з них дві знаходяться в підпорядкуванні Управління Державного майна Таврійської та Катеринославської губерній, а саме: через річку Дніпро, між Каховкою і Береславом і між Знамянкою та Нікополем, Генічеська переправа через протоку, що з'єднує Азовське море з Сивашом, підпорядковується Губернському Земству, інші дві переправи через Дніпро між м. Олешки ім. Херсоном утримуються приватними особами, за їх справністю спостерігає місцева поліція. [7, с. 21].

З вищесказаного можна припустити, що так як, на реалізацію цих проектів (зі зведення ремонту будівель) потрібно було багато робочих рук, то відповідно в губернії з'явилися нові робочі місця.

З публікації Н. Л. Семенової дізнаємось, що ж являли собою будівельні комісії. Так, у 30-40-і рр. XIX ст. було проведено ряд заходів, спрямованих на скорочення господарської діяльності МВС. У губерніях створюються комітети і комісії, які почали частково виконувати функції губернського правління. У травні 1833 р. по «Положенню про нове утворення будівельної частини цивільного губернського відомства», в кожній губернії засновувалися будівельні комісії. Вони були місцевими органами Головного управління шляхів сполучення і публічних будівель. До їх складу входили: асесор (він відав господарською частиною), губернський архітектор і його помічник. Обов'язки губернської будівельної комісії включали: огляд будівель, лагодження, перебудову і спорудження нових будівель, збір відомостей про ціни на матеріали, будівельні роботи і робочу силу для начальників округів, складання кошторисів, планів ремонту і будівництва цивільних будівель і споруд, підготовку і проведення торгів, виділення асигнувань на будівельні роботи, ведення звітності. [36, с. 56].

Розвиток фінансової, зокрема банківської справи з більшим розмахом у другій половині XIX ст. йшов в Криму, про що дізнаємось з книги В. А. Коломійцевої «Історія фінансів Тавриди. Хроніки (1783-1917)». Отже, у 1860 р. уряд був ліквідував Державний позиковий банк, а державному комерційному банку визначив новий устрій і дав нову назву – Державний банк [29, с. 80]. З цього року по всій території Російської імперії розвивається мережа регіональних відділень.

У Криму перше відділення відкривається аж через 15 років. Стимулом стало широкомасштабне будівництво залізниць. Загалом на поч. XIX ст. міста Крима були повзані мережею залізниць, що дало поштовх розвитку в Таврійській губернії як економіки так банківської мережі. Перші відділення Державного банку в Таврійській губернії були відкриті : у 1875 р. у

Севастополі, у 1877 р. у Феодосії. Це було обумовлено перш за все, географічним та адміністративним положенням цих портових міст, якими керували градоначальники. Майже 20 років ці два відділення контролювали іспрямовували грошово-фінансову політику в губернії. Саме вони працювали за першим Уставом Державного банку – від створення його у 1860 р. до 1894 р. З виходом нового Устава у 1894 р. їм довелося в повністю змінювати свою роботу передаючи свій досвід всім іншим відділенням, що відкривались: у 1903 р. – Євпаторійському, в 1912 р. – Ялтинському, у 1915 р. – Сімферопольському. Відділення Державного банку в Криму об'єднувало засоби різних державних установ, органів казначейства; видавали підтоварні кредити, після формування мережі приватних і акціонерних банків, надавали їм кредити під облігації державних позик і короткотривалі обов'язки казначейства, через свої розрахункові відділи здійснювали взаємні розрахунки приватних банків і фірм, в зв'язку з чим приватні банки повинні були зберігати свої засоби у відділеннях Держбанку і таким чином затверджувати з ним свою банківську політику[29, с. 84-91].

РОЗДІЛ III

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОВІТІВ КРИМСЬКОГО ПІВОСТРОВА ТА МАТЕРИКОВОЇ ЧАСТИНИ (УКРАЇНИ)

3.1. Особливості станового розподілу населення у повітах Криму та на материку

За даними першого загального перепису населення 1897 р. в Таврійській губернії населення ділилося на наступні стани: 1 – дворяни спадкові і їх сім'ї, до якої належали 12 475 чол. 2 – дворяни особисті, чиновники не з дворян і їх сім'ї, загалом – 10 336 чол., 3 – особи духовного звання всіх християнських сповідань і їх сім'ї, разом – 4 729 чол., 4 – спадкові та особисті почесні громадяни та їх сім'ї – 4 970 чол., 5 – купці і їх сім'ї – 7 732 чол. 6 – містяни – 243 739 чол., 7 – селяни – 1 123 499 чол., 8 – військові козаки – 701 чол, 9 – іногородці – 69 чол , 10 – фінляндські уродженці незалежно від стану – 20 чол., 11 – особи, що не належать до цих станів – 3 678 чол, 12 – особи, що не вказали стан – 3 888 чол., 13 – іноземні піддані – 32 004 чол.

Найбільша кількість представників руської мовної групи (великороси, малороси, білоруси) відноситься до селянства – 857163 чол., до міщанського стану належать – 130774 чол., 9389 чол. нараховується серед дворян спадкових і їх сімей, жодний представник не відноситься до стану – іногородці. Окрім руської мовної групи, до селянства належать більшість населення наступних етносів та мовних груп: поляків – 6959, німців – 68075, інших слов'янських – 41598, литовсько-латиських – 391, романських – 1850, турецько-татарських – 142037, фінських – 1986, картвельських – 194, мовних груп. До міщанського стану належить більшість представників інших

індо-європейських – 12689 та інших германських – 19, мовних груп, кавказьких горців – 15, та євреїв – 49896. Наступним за чисельністю станом був дворянський, до нього загалом (дворяни спадкові і їх сім'ї та дворяни особисті, чиновники не з дворян і їх сім'ї), належали представники всіх етносів та мовних груп, але чисельну перевагу, окрім представників руської мовної групи, мали поляки – 1133, німці – 434, представники інших індо-європейських – 574 та турецько-татарської – 2212 мовних груп. Більшість у купецькому стані склали євреї – 2849, далі руська – 2680, турецько-татарська – 1096, інші індо-європейські – 823 мовні групи, чисельну меншість в цьому стані склали інші германські – 1 литовсько-латиська – 2, фінська – 3 мовні групи, а серед кавказьких горців взагалі жодного представника в цьому стані [1, с.274-275]. (Додаток Г.1)

Окремо зазначимо про дворянський стан Таврійської губернії. Через рік після створення Таврійської губернії, у 1803 р. почали функціонувати губернські і повітові станові установи. Однією з таких установ було Таврійське губернське дворянське зібрання (ТГДЗ) – товариство з правами юридичної особи. Воно підпорядковувалося Урядовому Сенату, зокрема Департаменту Герольдії. ТГДЗ обговорювало питання, пов'язані з зарахуванням у дворянство, виключенням з дворянського стану і веденням родовідних книг (РК), проводило вибори ватажка дворянства і депутатів Дворянського зібрання. [12, с.642].

Інститут ватажків дворянства – це центральна частина системи дворянських організацій. Ватажки дворянства були одночасно і державними чиновниками, і громадськими діячами. Чиновники від дворянства дуже активно використовувалися в місцевому управлінні. У своїй діяльності ватажки були повністю залежні і підзвітні державі. Навпаки, зі своїми виборцями вони були пов'язані радше моральними зобов'язаннями. Після установи земств ватажки дворянства стають в більшій мірі громадськими діячами з політичними амбіціями. [11, с. 23].

У статті «Дворянські вибори» в газеті «Терджиман» за 31 січня 1903 р. говориться, що раз в три роки проводилися чергові дворянські збори і вибори дворян Таврійської губернії. [11, с. 24].

Згідно з прийнятими в Російській імперії законами, в РК повинні були записуватися тільки спадкові дворяни тієї губернії, де вони постійно проживали або володіли там будь-якої нерухомістю. Ті, хто отримав дворянство по чину або ордену могли вноситися в РК тієї губернії, де вони побажають, незалежно від наявності у них там нерухомості. Це ж правило поширювалося і на іноземних дворян [12, с. 646].

У Таврійській губернії ситуація зі складанням родовідних книг була ускладнена невизначеним статусом татарських і грецьких дворян. Верховна влада то брала їх стан скопом, то вимагала неодмінно письмових доказів, то віддавала рішення цього питання спеціально складеної комісії, але все одно нескінченно довго зволікала з остаточним затвердженням [11, с. 22].

Згідно із законом, доказами дворянства були: атестати, грамоти, патенти на чин, свідоцтва капітулів російських орденів, формулярні списки про службу, метрики про законність шлюбу і народження кожної дитини, для іноземців – свідоцтва про прийняття присяги на вірність підданства Російської імперії і документально підтверджені відомості про їх статус в країні колишнього проживання. Як греки-старожили, так і тієлліни, що прибували до Криму, в більшості своїй не могли надати всіх необхідних документів про своє «шляхетне походження» [12, с. 646].

Майже 65% греків, внесених в РК Таврійської губернії, мали нерухомість. Варто відзначити, що, на відміну від інших дворян, греки в основному воліли розводити на своїх землях виноградники [12, с. 650].

В кінці XVIII - XIX ст. на півострові постійно проживали близько 3000 греків. Приблизно одну четверту становили старожили, які не переселялися в Приазов'я взагалі або ті, що повернулись з Маріуполя, а три чверті – греки, що прибули на півострів з османських і венеціанських володінь. Якщо взяти до уваги всю кількість християнського населення

Таврійської губернії того періоду (14000 осіб), то виявиться, що кожен четвертий православний кримчанин був елліном. До кінця XIX в. питома вага греків в населенні півострова значно зменшилась – до 3%, проте, в РК Таврійської губернії греки-дворяни становили 19%. Таким чином, співвідношення кількості грецького населення і греків-дворян, внесених в РК, свідчить про значне їх представництво в Криму [12, с.651].

Таким чином, за першим Загальним переписом населення 1897 р. в загальній чисельності населення Таврійської губернії, росіяни (великороси, малороси, білоруси) представляють переважно домінуючий елемент - 1,025310 осіб обох статей, або 70,8%, при чому набагато більша за чисельністю малоросійська гілка (42,27%), ніж великоросійська (27,97%). Материковий простір Таврійської губернії являв собою, за винятком Дніпровського повіту, одну з найбільш населених її територій; тут зосереджувалась велика частина її населення (901,198 чол. об. статі, або 62,3%) більшість якого належить до російської народності, переважно малоросійської гілки.

Значно менше російський елемент за своїм кількісним складом був представлений на Кримському півострові. За даними першого загального перепису, число росіян ні в одному з повітів півострова не досягає половини всього населення, в деяких же менше, або лише трохи більше однієї третини. Чисельна перевага серед росіян по всіх повітах за винятком Євпаторійського, і по обом градоначальствам доводиться на частку великоросів. У градоначальствах в той же час спостерігається значна перевага росіян взагалі. Що стосується третьої гілки російського народу – білорусів, то число їх в Таврійській губернії менше одного відсотка (0,7%). Майже всі вони живуть в повітах і в більшості випадків належать до землеробського класу. Із загального абсолютного числа білорусів (9,726 чол. об.статей) найбільше їх в Дніпровському повіті (3,005 чол. або 1,4% населення) і Мелітопольському (3,340 чол., або 0,9% населення) [1, с. 5-7].

Щодо станового родподілу у двох частинах губернії за даними Перепису 1897 р. можемо констатувати чисельну перевагу руської мовної групи по всім станам у обох частинах губернії, при чому кількість дворян з представників даної групи загалом майже однакова у двох частинах, але більшість все одно на кримському півострові – 2008 чол., в той час як на материку – 1897 чол., але тут, на материку, ця мовна група переважає серед таких станів як, особи духовного звання всіх християнських сповідань і їх сім'ї, спадкові та особисті почесні громадяни та їх сім'ї, купці та військові козаки. Представники турецько-татарської мовної групи переважають чисельно по всім станам на Кримському півострові, відносно материкових повітів, що не дивно, адже саме там зосереджена їх найбільша кількість по губернії взагалі, а от єврейська мовна група навпаки за всіма станами чисельно переважає серед повітів материкової частини губернії. Окрім турецько - татарської на півострові переважають чисельно за всіма станами представники таких мовних груп: інші індо-європейські, литовсько-латиська, інші германські, фінська, по всім іншим мовним групам ситуація в обох частинах майже однакова [1, с. 276-296].(Додаток Г.2),(Додаток Г.3)

3.2. Етноконфесійний склад населення губернії наприкінці ХІХ-початку ХХ ст.

Географія розселення росіян і українців в Криму наприкінці ХІХ ст., як і представників інших національностей, відрізнялася неоднорідністю 39,9% великоросів проживало в сільській місцевості і становили третину сільського населення Криму (друге місце після татар). Більше половини росіян проживали в центрі півострова (Сімферопольський і Феодосійський повіти, Севастопольське градоначальство), 72,3% українців проживали в сільській місцевості і становили 14,7% сільського населення Криму (третє місце після татар і великоросів). В Євпаторійському повіті 27% сільського населення

становили українці, у Перекопському – 23,6%, а в Керч-Єнікальському градоначальстві – 48,2% [27, с. 85].

Переселенські тенденції, характерні для всього Півдня України змінили конфесійний та етнічний склад населення Таврійської губернії. У другій половині XIX-початку XX ст. тут проживали православні та старообрядці, мусульмани, католики, протестанти, лютерани, іудеї.

У статистичному довіднику Таврійської губернії про татар сказано наступне: «Головним місцем зосередження татарського населення є Кримський півострів, де вони з'явилися з половини VIII століття. Кримські татари є, як відомо, нащадками однієї з татарських орд, що відкололася від Приволзької Золотої Орди Батия і осіла на Кримському півострові. У степовій частині Криму вони в даний час в масі є чистими нащадками своїх предків монголо-татар, дуже довго продовжували вести тут напівкочовий спосіб життя. Гірські і прибережні татари представляють сильну помісь татар з місцевими народностями і різними сторонніми елементами, на зразок хазар, генуезців, готів, греків і багатьох інших» [8,с.39].

Етнічний склад Таврійської губернії, а особливо Криму, населення якого належало до 22 етнічних груп, з яких тільки 13 визначалися як «найбільш великі» був вельми строкатим. За даними Першого загального перепису населення 1897 р., на території Кримського півострова, як було вищесказано, проживало 546 592 чоловік. З них 194,4 чол. або 35,6% становили кримські татари, 180 936 чол., або 33,1% становили росіяни (в переписі-великороси), 64703 чол. або 11,8% становили українці (в переписі - малороси), інші представлені невеликою кількістю – німці – 5,8%, євреї – 4,4%,болгари – 1,4%, греки – 3,1%, поляки – 1,3%, білоруси – 0,4%, вірмени – 1,5%, молдавани – 0,05%, естонці – 0,4%, турки – 0,3%, інші – 0,9%. Саме ці етнічні групи були переважаючими на півострові [16,с.42-43].

На Кримському півострові розподіл населення за віросповіданням і рідними мовами виглядає наступним чином: руська мовна група (великороси, малороси, білоруси) представлена майже в усіх конфесіях,

окрім інших християнських та не християнських сповідань. До того ж більшість представників цієї групи, що є закономірним, нараховується саме серед православних та одновірців, а непередбаченим є те, що 126 представників нараховуються серед мусульманської віри. Друге місце, за чисельністю, серед православних і одновірців займає індо-європейська мовна група.

Цікавим фактом є і те, що 247 представників турецько-татарської мовної групи були представниками православної віри, але все ж таки більшість цієї мовної групи належить до мусульманської віри – 187.722, яка водночас є другою за чисельністю після православної [1, с.104-124] (Додаток Д.1)

В середньому, частка православних в Криму за переписом становила 52,5% від загальної чисельності населення, а мусульман - 30,3%. Окрім цього, якщо казати, за повітами, то православна віра є пануючою в обох градоначальствах- Керч-Єнікальському (76,3%) і Севастопольському (80,7%). У Феодосійському повіті православні становлять трохи більше половини всього населення (50,6%), так як в ньому, крім 42,2% росіян, багато болгар (5,0%) і греків (4,2%). В інших повітах православні росіяни і греки залишаються в меншості в порівнянні з іншими іновірними народностями і відносно число їх не є переважаючим, коливаючись досить рівномірно в межах від 35,4% (Ялтинський повіт) до 44,6% (Перекопський повіт) [1]. Найменше православного населення проживало в Ялтинському повіті - 35%, тобто в межах території, де до середини XIX ст. відбулося соціокультурне заміщення турків-огузів з народами кіпчакополовецької групи.

Починаючи з 1897 р. офіційно почала відбиватися в документах характерна для Криму національна структура населення, до складу якої входили: російське населення, кримські татари, німці, євреї, греки, поляки, вірмени, караїми, болгары, цигани, естонці та ін. Причому 50% всього населення було російськомовним, 34% – становили кримські татари, 6% – жителі німецької національності, 3% – грецької, 1,5% – вірменської, 1% – болгары. Протягом XIX ст. відсоток кримськотатарського населення на

півострові стрімко падав, і до кінця століття воно становило 44% населення Криму. А всього два десятка років по тому кримські татари були вже другим за чисельністю (після росіян) населенням півострова (в 1921 р - 25,7%, в 1926 - 25,1%) [32,с.130].

Географія розселення росіян в Криму в кінці XIX ст., як і представників інших національностей, відрізнялася неоднорідністю. 39,9% великоросів проживало в сільській місцевості і становили третину сільського населення Криму (друге місце після татар). Більше половини росіян проживали в центральному регіоні півострова (Сімферопольський і Феодосійський повіти, Севастопольське градоначальство). Етнічні анклавні російського населення сформувалися в Севастопольському (62,8%) і Керч-Єнікальському (55,8%) градоначальствах, 30% в етнічному складі російське населення займало у Сімферопольському і Феодосійському повітах, 27% – у Ялтинському і майже 23% – у Перекопському повітах [38, с. 40-41].

Якщо розглядати розселення українців наприкінці XIX ст. за окремим адміністративно-територіальним одиницям, слід зазначити, що три чверті українців (77,5%) проживали в повітах Кримського півострова, а $\frac{1}{4}$ на території градоначальств. У м. Севастополь проживало 11,3% українців від їх загальної чисельності (майже половина міського населення), причому 77,1% з них були військовими. Найменше українців проживало у Ялтинському повіті (3,1% від всіх українців Криму). Тут частка українців в етнічній структурі населення повіту також була найменшою на півострові (2,8%) [27,с. 84-94].

В Євпаторійському повіті українців проживало більше, ніж росіян - 21,0% і 17,6% відповідно. У Перекопському ж повіті чисельність росіян і українців виявилася майже однаковою (росіян - 11,7 тис.чол., а українців - 11,3 тис. чол.) [37, с. 41].

За переписом 1897 р. питома вага кримськотатарського населення по повітах Кримського півострова виглядає наступним чином: у Ялтинському вони становили 58,7% від загальної чисельності населення, Євпаторійському

40,5%, Перекопському 25,5%, Сімферопольському 41,8%, і Феодосійському 37,2%. Одночасно в Керч-Єнікальському і Севастопольському градоначальствах проживала незначна кількість кримських татар. У Сімферопольському, Євпаторійському, Ялтинському та Феодосійському повітах кримські татари перевершували за чисельністю інші етнічні групи [40, с. 76].

Таким чином, до кінця XIX ст. у Криму остаточно формуються території розселення російського населення (великороси, малороси, білоруси) співставні за чисельністю з татарськими, причиною тому стало падіння питомої ваги татар, головним чином, через їх еміграцію до Туреччини та переселення до Криму росіян. Російське населення домінувало в Севастопольському і Керч-Єнікальському градоначальствах. У Сімферопольському, Феодосійському та Ялтинському повітах питома вага росіян була значною, але переважання татар зберігалось. Тільки в Перекопському, Євпаторійському і Ялтинському повітах збереглося домінування татар.

Модернізація промисловості та сільського господарства, формування нових економічних регіонів зі своєю спеціалізацією на всеросійському ринку позначилися на зростанні урбанізації населених пунктів краю. Наприкінці XIX – початку XX ст. на території Таврійської губернії було 17 міст, де проживало 289 316 осіб, або 20,0% від загального складу населення. Незважаючи на те, що Кримський півострів становив меншу частину губернії, тут знаходилися найбільші міста і темпи урбанізації були дуже високими. При цьому потрібно відзначити, що в Криму, в порівнянні з іншими промисловими регіонами Російської імперії, модернізація економіки здійснювалася більш повільними темпами, зі збереженням провідної ролі ремісничого і цехового виробництва в промисловості, з усталеними патріархальними відносинами в сільському господарстві [40, с. 76].

Швидкий ріст урбанізації, в тому числі за рахунок масових міграцій, суттєво змінили етнічний вигляд міст, одночасно знизивши загальну

кількість кримськотатарського населення в таких населених пунктах як Євпаторія, Старий Крим, Карасубазар, Феодосія. Найбільш високий відсоток кримсько-татарського населення спостерігався в старих міських центрах півострова - Бахчисараї і Карасубазарі, Євпаторії. З усіх доступних міст тільки в Бахчисараї кримськотатарське населення становило чисельну більшість. Найменша концентрація кримськотатарського населення в містах, що накарті з'явилися в XIX ст. - Севастополь, Керч - Єнікале, Ялті [40, с. 78].

Материкові повіти Таврійської губернії які заселялись протягом довгого часу, в етнографічному відношенні також були досить строкатими.

За переписом 1897 р. розподіл населення в цих повітах за віросповіданням і рідними мовами виглядає наступним чином: руська мовна група (великороси, малороси, білоруси) як і в Криму представлена в усіх конфесіях, окрім інших християнських та не християнських сповідань. До того ж більшість представників цієї групи представлена серед православних та одновірців, а найменше – 9 представників нараховуються серед мусульманської віри. Друге місце, за чисельністю, серед православних і одновірців посіли представники інших слов'янських груп на відміну від повітів Криму, де друге місце серед православних та одновірців за індо-європейською мовною групою.

Важливою відмінністю між повітами двох частин губернії є суттєва перевага серед православних і одновірців у материкових повітах, руської мовної групи (великороси, малороси, білоруси) – 761.946, в той час як в кримських повітах лише 243.204 представників данної мовної групи серед православних та одновірців. Такий дисбаланс спостерігається через чисельну перевагу взагалі у материкових повітах руської мовної групи. Така ж ситуація серед єврейської мовної групи, більшість представників якої в обох частинах губернії, що є цілком закономірно нараховується серед іудеїв. В цей же час більшість за чисельністю належить материковим повітам – 31221 чол., на відміну від кримських – 24115 чол..

Окрім цього як і в повітах Криму, певна кількість турецько-татарської мовної групи, а саме 372 людини були представниками православної віри, але все ж таки переважна більшість цієї мовної групи належить до мусульманської віри – 1710, що у сто разів менше кількості аналогічної групи в Криму – 187,722. Така диспропорція пояснюється чисельною перевагою загалом турецько-татарської мовної групи в Криму [1, с. 104-124].

(Додаток Д.2)

ВИСНОВКИ

Таким чином, аналіз наукової літератури дає змогу говорити, що незважаючи на те що, численні еміграції корінних народів Криму, в тому числі кримськотатарського, привели до занепаду сільського господарства і браку робочої сили практично на всій території губернії, кінець XIX початок XXст. стали в історії Таврійської губернії часом модернізації, бурхливого розвитку підприємництва, туристичної галузі.

Звичайно що, всі ці процеси у двох частинах губернії відбувались по різному, на що впливали географічні, політичні та етнодемографічні фактори. Активна колонізація краю наклала свій відбиток на традиційні галузі господарства, саме з німецькими колоністами пов'язан розвиток конярства та коннозаводства в Таврійській губернії, при чому першість серед розвитку конярства за повітами материкової частини, в Криму ж ця галузь була розвинута набагато слабше, в той час як тютюнництво, навпаки, більш розвинене було в Криму.

Як і в першій половині XIX ст. традиційною галуззю господарства в якій була представлена більшість населення залишалось – сільське господарство, а найбільш чисельним станом за даними перепису 1897 р. відповідно – селянство. Кількість же дворян загалом майже однакова у двох частинах губернії, але більшість все одно на кримському півострові. Першість серед дворян тримає руська мовна група. Якщо селянський стан за загальною кількістю в обох частинах приблизно однаковий, то міщанський на півострові майже в два рази більший, а от купецтво як стан чисельно переважає в повітах материка, при чому найбільша кількість в ньому нараховується серед євреїв.

Найменша кількість населення Таврійської губернії за розподілом занять нараховувалась серед освіти, науки, культури, мистецтва, ювелірного виробництва. Цей факт не дивує, тому що в зазначений час господарство

губернії залишалось переважно побудованим на аграрних засадах, з недостатнім рівнем розвитку сфери послуг, та зазначених вище галузей, діяльність в цих галузях була неприбутковою або малоприбутковою. Окрім цього, роль держави в регулюванні зайнятості населення була мінімальною, оскільки безробіття як такого не існувало зовсім, тому роль яку виконували місцеві органи влади (земства) зводилась лише до вирішення нагальних питань, наприклад виділення коштів на різного роду проекти з заснування шкіл, ремонту старих та побудови нових будівель. Тобто, в сучасному значенні регулювання зайнятості населення як такого не було, однак рішення органів місцевого самоврядування з основних питань суспільного життя так чи інакше торкалися питань зайнятості населення, забезпеченням людей робочими місцями.

Стосовно гендерної характеристики можемо констатувати переважання чоловічої статі майже по всіх повітах в усіх сферах суспільного життя обох частин губернії, особливо цю різницю можна побачити в освіті. Загалом по губернії, спостерігається переважання чоловіків абсолютно ще й по всім етнічним групам. Найбільш разюча диспропорція між чисельністю чоловіків і жінок спостерігається серед руської, польської, інших індо-європейських, турецько-татарської мовних груп.

За даними Першого Загального перепису населення на Кримському півострові Російська мовна група (великороси, малороси, білоруси) була представлена майже у всіх конфесіях, більшість представників цієї групи, налічувалося серед православних і одновірців, але 126 представників налічувалося серед мусульманської віри. Друге місце за чисельністю, серед православних і одновірців займала індо-європейська мовна група. Важливою відмінністю між повітами двох частин губернії є суттєва перевага серед православних і одновірців у материкових повітах, руської мовної групи (великороси, малороси, білоруси) - 761.946, в той час як в кримських повітах лише 243.204 представників даної мовної групи серед православних та одновірців. Такий дисбаланс спостерігається через чисельну перевагу взагалі

у материкових повітах руської мовної групи. Така ж ситуація серед єврейської мовної групи, більшість представників якої в обох частинах губернії, що є цілком закономірно нараховується серед іудеїв. В цей же час більшість за чисельністю належить материковим повітам – 31221 чол., на відміну від кримських – 24115 чол.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Первая Всеобщая перепись населения Российской Империи 1897. Под ред. Н. А.Тройницкого. Том ХLI. Таврическая губерния. СПб, 1904. – 310 с.
2. Памятная книга Таврической губернии, изданная Таврическим губернским статистическим комитетом. – Вып. 1 / под ред. Х.В. Ханацкого,– Симферополь, 1867 – 519 с.
3. Календарь и Памятная книжка Таврической губернии на 1892 год. //Симферополь. Таврическая Губернская типография,1892– 100 с.
4. Очерк Таврической губернии в историко-географическом отношении / П. Татаринов. – Симферополь, 1894–96 с.
5. Сборник статистических сведений по Таврической губернии. – Том IX: Памятная книжка Таврической губернии / под ред. К. А. Вернера, – Симферополь, 1889 – 695 с.
6. Военно-статистическое обозрение Российской Империи. – Санкт-Петербург : Типография Департамента Генерального Штаба, 1849. – Том 11. – Ч. 2. Таврическая губерния. – 302 с.
7. Обзор Таврической губернии ... [по годам].– Симферополь : Таврич. губ. тип., 1909-1915. – Загл. обзоров за 1901, 1904-1912 – Обзор о состоянии Таврической губернии за 1908 год. – 1909. – 36 с., табл.
8. Андриевский Ф. Н. Статистический справочник Таврической губернии: Ч. 1 Статистический очерк Таврической губернии. Ч. 2. Список населенных пунктов по уездам: Бердянскому, Днепровскому, Мелитопольскому, Перекопскому, Евпаторийскому,

- Симферопольскому, Феодосийскому и Ялтинскому / сост. Ф. Н. Андриевский; под ред. М. Е. Бененсона. - Симферополь, 1915– 1202 с.
9. Никольский П.А. От крымского ханства до наших дней / П.А. Никольский . – Симферополь : Крымгосиздат , 1929 – 40 с.
10. Постников В. Е. Южнорусское крестьянское хозяйство / В. Е. Постников.– М., 1891. – 391 с.

Література

11. Абибуллаева Д. И. Деятельность крымскотатарских уездных предводителей дворянства Таврической губернии // *Ученые записки Крымского инженерно-педагогического университета*. 2010. С. 22-25
12. Араджиони М.А. Греки-дворяне Таврической губернии в конце XVIII – XIX вв. (по документам Госархива в Автономной республике Крым) // *Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии*, 2006 . С. 641-660
13. Арина А. Е., Котов Г.Г., Лосева К.В. Социально-экономические изменения в деревне. М. 1939. 405 с.
14. Алиев Р.Д. Последствия эмиграции крымских татар в 60-е гг. XIX века: постановка проблемы // *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия: Исторические науки*. 2014. Т. 27 (66). № 2. С. 10–16
15. Березняк Я.В. Земская Ветеринарная организация Таврической губернии (вторая половина XIX-начало XIX ст.). *Научные ведомости Белгородского государственного университета*. 2014 . С.94-100
16. Бикова Т. Політичне та соціально-економічне становище в Криму (від середини XVIII ст. до 1917 р.) // *Проблеми історії України XIX - початку XX ст.*. 2003. № 6. С. 13-40.

- 17.Бойко В.В.Развитие коневодства и коннозаводства в Таврической губернии во второй половине XIX начале XX вв.*Via in tempore. История. Политология.* 2013. №.28 С.110-114
- 18.Бойко В.В. Размещение производительных сил в Таврической губернии во второй половине XIX вв. // *Культура народов Причерноморья.* 2006. № 84. С. 10-18.
- 19.Венгер Н.В. Меннонитское предпринимательство в условиях модернизации юга России: между конгрегацией, кланом и российским обществом (1789-1920) : монография / под ред. Н. В. Венгер. Днепропетровск, 2009.698 с.
- 20.Вишнякова Н.Е.Тенденции в развитии немецких землевладений в Таврической губернии во второй половине XIX начале XIX//*SWorld.* 2013. С.8-9
- 21.Водарский Я. Е., Елисеева О.И., Кабузан В.М. Население Крыма в конце 18 – нач. 20 вв. (численность, размещение, этнический состав). М. 2003. – 200 с.
- 22.Григорьев, А.Н.Реформирование пенитенциарной системы на Украине в конце 19-начале 20 вв. на примере Таврической губернии // *Культура народов Причерноморья.* 1999. С. 60-64
- 23.Замуруйцев О.В. Розвиток скотарства в аграрному господарстві німців і менонітів Таврійської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст. // *Культура народов Причерноморья.* 2013. С. 121-125.
- 24.Задерейчук И. А. Становление и развитие немецкой системы просвещения в немецких колониях Феодосийского уезда в XIX - начале XX в. // *Причерноморье, Крым, Русь в истории и культуре:* матер. II Судакской междунар. конф., г. Судак, 12-16 сентября 2004 г.Судак, 2004. С. 93-99.

25. Задерейчук И.П. Вклад немцев в развитие пищевой промышленности Крыма в XIX - начале XX // *Ученые записки Крымского федерального университета имени В.И. Вернадского.*, 2015. С. 29-40
26. Задерейчук А.А. Участие рода Фальц-Фейнов в выставках-ярмарках Российской империи // *Культура народов Причерноморья.* 2007. С. 143-146
27. Киселев С.Н., Петроградская А.С. Динамика численности и расселения украинцев в Крыму, по данным всеобщих переписей населения XIX-XXI вв. // *Геополитика и экогеодинамика регионов.* 2008. С. 85-94.
28. Кодзова С. История Крыма. М, 2015. 463 с.
29. Коломийцева В.А. «История финансов Тавриды. Хроники (1783-1917) – Симферополь, 2010. 412 с.
30. Константинова В.Н. Гендерный аспект структуры городского населения Таврической губернии в конце XIX века // *Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского.* 2010. С. 208–213
31. Логинов С.В. Немецкая колонизация Новороссии в конце XVIII – начале XX веков // *Культура народов Причерноморья.* 1999. С. 150-154.
32. Меметова Р.Ш. Расселение крымскотатарского населения до депортации на территории Крыма // *Культура народов Причерноморья.* 2012. С. 128-131
33. Ожегова Л.А. Историко-географический аспект развития животноводства в Таврической губернии в конце XVIII - середине XIX веков / М.В. Черныш, Л.А. Ожегова // *Культура народов Причерноморья.* 2002. С. 18-22
34. Прохоров Д. А. Крымские караимы и развитие табачной промышленности в Российской империи в конце XIX — начале XX века. // *МАИАСК.* 2018. С. 334 – 372.

35. Прохоров Д.А. История караимской общины Крыма в персоналиях: ученый, садовод и благотворитель А.И. Пастак // *Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии*. 2013. С. 541-581.
36. Семенова Н. Л. Организация строительной и дорожной комиссий в Оренбургской губернии в 30 - 60 - е годы XIX века // *Вестник Челябинского государственного университета*. 2010. С. 55-60.
37. Старіцин О.В. Введення загальної воїнської повинності як чинник еміграції кримських татар (1873 – 1877) // *Міграційні процеси в Україні і світі: історико-юридичні аспекти* : матер. XIV між нар. історико-правової конф. м. Балаклава, 4-7 вересня 2005 р., Сімферополь, 2005. С. 92-95.
38. Старченко Р.А. Динамика численности и расселения русских Крыма в XVIII-XIX веках // *Вестник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова*. 2013. С. 38-41.
39. Федун В. В. Организационно-правовая деятельность Таврического губернского земства в 1887-1908 гг. / В. В. Федун, А. В. Старицын // *Актуальные проблемы российского права*. 2017. С. 11-24
40. Хаяли Р.И. Крымские татары в этническом составе населения Крыма в конце XIX - начала XX столетия / Р.И. Хаяли // *Культура народов Причерноморья*. 2005. С. 74-80

Додатки

Додаток А

**КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Я, Шевчикова Катерина Володимирівна
учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

– дотримуватися:

- вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
- принципів та правил академічної доброчесності;
- нульової толерантності до академічного плагіату;
- моральних норм та правил етичної поведінки;
- толерантного ставлення до інших;
- дотримуватися високого рівня культури спілкування;

– надавати згоду на:

- безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
- оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
- використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;

– самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;

– надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;

– не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;

– своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;

– не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;

– підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;

– поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;

– не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;

– відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;

– запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;

– не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;

– не підроблювати документи;

– не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;

– не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;

– не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;

– не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;

– не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символики університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;

– не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;

– не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

15.03.10

(дата)

Шевч

(підпис)

Шевчикова Катерина

(ім'я, прізвище)

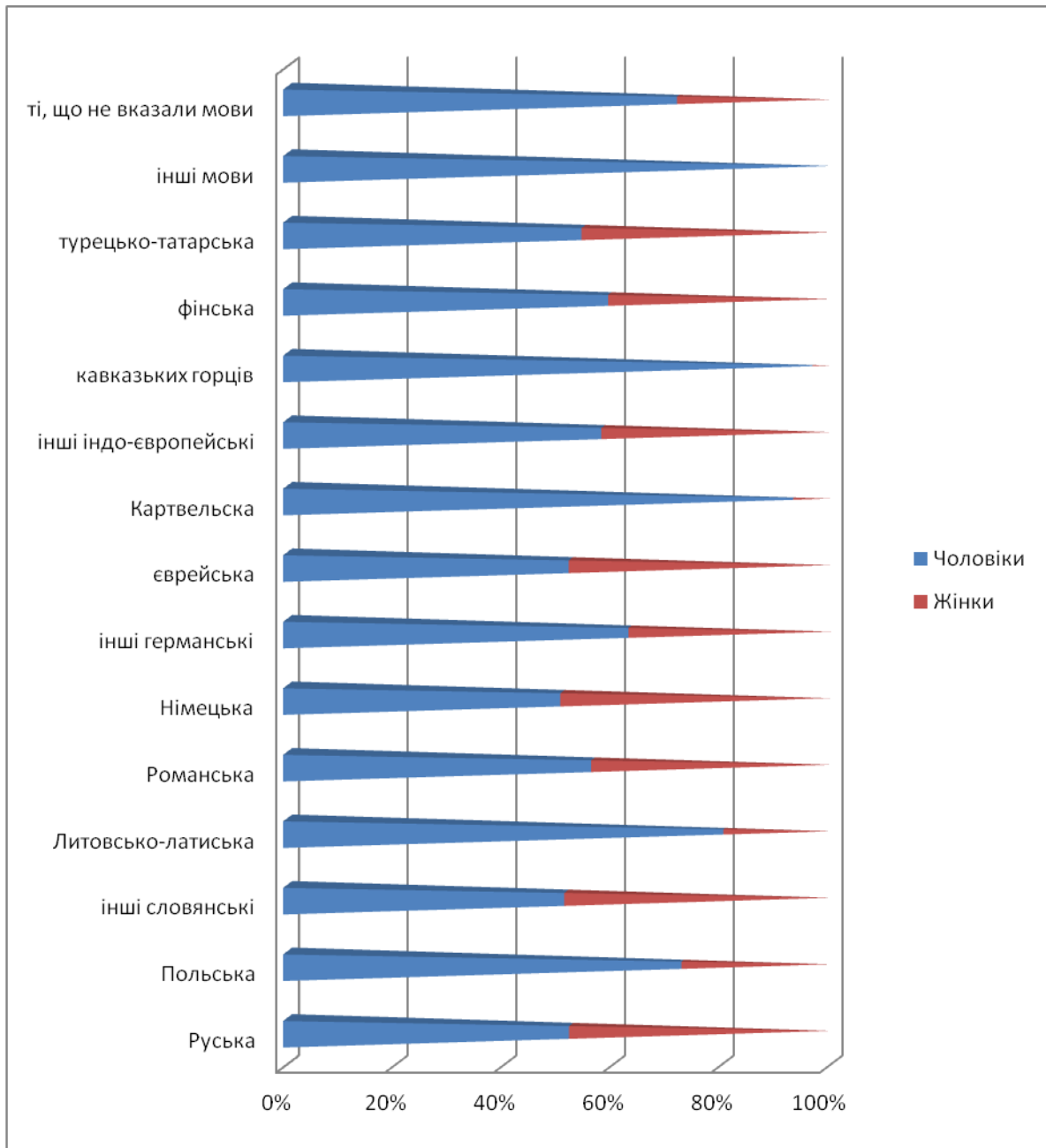
Додаток Б

Додаток Б.1

Статевो-етнічний склад населення

Мова/Мовна група	Чоловіки	Жінки	Разом
Руська	535142	490168	1025310
Польська	7349	2763	10112
Інші слов'янські	22298	21161	43459
Литовсько-латиська	408	100	508
Романська	2161	1683	3844
Німецька	39605	38700	78305
Інші германські	126	74	200
Єврейська	28884	26534	55418
Картвельська	242	18	260
Інші індо-європейські	16552	11963	28515
Кавказьких горців	28	1	29
Фінська	1585	1089	2674
Турецько-татарська	108354	90704	199058
Інші мови	6	0	6
Ті, що не вказали мови.	51	20	71

Додаток Б.2

Додаток В

Додаток В.1

Розподіл населення за групами занять і рідними мовами

Групи занять	Руська мовна група		
	Великороси	Малороси	Білоруси
Промисловість: обробна, хімічна, легка, лісова, поліграфічне вир-во.	39153	15696	683
Сільське господарство	198509	534514	6905
Служба державна, громадська та станова і вільні професії; Збройні сили	18306	12354	205
Діяльність і служба приватна, прислуга і поденники	50320	21422	604
Торгівля	18078	4999	200
Шляхи пересування, зв'язок	21115	4919	118
Особисті кошти, кошти від казни, громадських установ і приватних осіб	16464	3821	152
Освіта, наука, культура, мистецтво, ювелірне виробництво	4037	1004	16
Інші(зокрема, богослужіння православного сповідання, виробництво екіпажів і будівництво дерев'яних судів, утримання житла, ремонтні та будівельні роботи, позбавлені волі ті, що відбувають покарання і т.д) і невизначені заняття	37093	10482	775

Групи занять	Інші слов'янські мовні групи		
	Чехи	Серби	Болгари
Промисловість: обробна, хімічна, легка, лісова, поліграфічне вир-во.	218	44	694
Сільське господарство	1458	72	38907
Служба державна, громадська та станова і вільні професії; Збройні сили	6	3	331
Діяльність і служба приватна, прислуга і поденники	87	27	225
Торгівля	38	36	431
Шляхи пересування, зв'язок	16	14	47
Особисті кошти, кошти від казни, громадських установ і приватних осіб	54	24	146
Освіта, наука, культура, мистецтво, ювелірне виробництво	44	2	173
Інші(зокрема, богослужіння православного сповідання, позбавлені	81	8	218

волі ті, що відбувають покарання і т.д) і невизначені заняття			
---	--	--	--

Додаток В.2

Розподіл населення за групами занять і рідними мовами

Групи занять	Іншііндо-європейські			
	Греки	Вірмени	Цигани	Інші
Промисловість: обробна,хімічна,легка,лісова,поліграфічне вир-во.	1689	1291	904	5
Сільське господарство	5628	1523	100	15
Служба державна, громадська та станова і вільні професії; Збройні сили	327	110	22	-
Діяльність і служба приватна, прислуга і поденники	1899	915	75	39
Торгівля	3378	3441	217	32
Шляхи пересування,зв'язок	1047	177	-	1
Особисті кошти, кошти від казни, громадських установ і приватних осіб	1071	897	15	4
Освіта, наука, культура, мистецтво, ювелірне виробництво	130	139	-	-
Інші(зокрема, богослужіння православного сповідання, виробництво екіпажів і будівництво дерев'яних судів,утримання житла, ремонтні та будівельні роботи, позбавлені волі ті, що відбувають покарання і т.д) і невизначені заняття	2546	696	92	3

Групи занять	Романські мовні групи		
	Молдовани	Французи	Італійці
Промисловість: обробна,хімічна,легка,лісова,поліграфічне вир-во.	52	65	64
Сільське господарство	1981	105	194
Служба державна, громадська та станова і вільні професії; Збройні сили	72	18	5
Діяльність і служба приватна, прислуга і поденники	53	60	52
Торгівля	35	27	79
Шляхи пересування,зв'язок	7	2	195
Особисті кошти, кошти від казни, громадських установ і приватних осіб	20	52	67
Освіта, наука, культура, мистецтво, ювелірне виробництво	13	102	18
Інші(зокрема, виробництво екіпажів і будівництво дерев'яних судів, позбавлені волі ті, що відбувають покарання і т.д) і невизначені заняття.	15	25	59

Додаток В.3

Розподіл населення за групами занять і рідними мовами

Групи занять	Мовна група / Національність	
	Картвели	Кавказькі горці
Промисловість: обробна, хімічна, легка, лісова, поліграфічне вир-во.	4	20
Сільське господарство	7	2
Служба державна, громадська та станова і вільні професії; Збройні сили	24	-
Діяльність і служба приватна, прислуга і поденники	81	6
Торгівля	40	-
Шляхи пересування, зв'язок	87	-
Особисті кошти, кошти від казни, громадських установ і приватних осіб	9	-
Освіта, наука, культура, мистецтво, ювелірне виробництво	-	-
Інші(зокрема, богослужіння православного сповідання, виробництво екіпажів і будівництво дерев'яних судів, утримання житла, ремонтні та будівельні роботи, позбавлені волі ті, що відбувають покарання і т.д) і невизначені заняття	8	-

Групи занять	мовна група
	Литовсько-Латиська мовна група
Промисловість: обробна, хімічна, легка, лісова, поліграфічне вир-во.	35
Сільське господарство	119
Служба державна, громадська та станова і вільні професії; Збройні сили	150
Діяльність і служба приватна, прислуга і поденники	92
Торгівля	6
Шляхи пересування, зв'язок	14
Особисті кошти, кошти від казни, громадських установ і приватних осіб	22
Освіта, наука, культура, мистецтво, ювелірне виробництво	16
Інші(зокрема, богослужіння православного сповідання, виробництво екіпажів і будівництво дерев'яних судів, утримання житла, ремонтні та будівельні роботи, позбавлені волі ті, що відбувають покарання і т.д) і невизначені заняття	51

Додаток В.4

Розподіл населення за групами занять і рідними мовами

Групи занять	Мовна група /Національність		
	Поляки	Євреї	Німці
Промисловість: обробна,хімічна,легка,лісова,поліграфічне вир-во.	741	19818	12043
Сільське господарство	2761	1287	53662
Служба державна, громадська та станова і вільні професії; Збройні сили	3957	1364	1699
Діяльність і служба приватна, прислуга і поденники	961	2036	21662
Торгівля	193	21604	737
Шляхи пересування,зв'язок	384	972	536
Особисті кошти, кошти від казни, громадських установ і приватних осіб	574	2181	2150
Освіта, наука, культура, мистецтво, ювелірне виробництво	103	1485	1405
Інші(зокрема, богослужіння православного сповідання, виробництво екіпажів і будівництво дерев'яних судів,утримання житла, ремонтні та будівельні роботи, позбавлені волі ті, що відбувають покарання і т.д) і невизначені заняття	360	4263	1733

Групи занять	Фінська мовна група		
	Ести	Угорці	Інші
Промисловість: обробна,хімічна,легка,лісова,поліграфічне вир-во.	149	18	21
Сільське господарство	1500	3	245
Служба державна, громадська та станова і вільні професії; Збройні сили	157	1	28
Діяльність і служба приватна, прислуга і поденники	128	1	51
Торгівля	44	2	5
Шляхи пересування,зв'язок	36	-	-
Особисті кошти, кошти від казни, громадських установ і приватних осіб	54	1	3
Освіта, наука, культура, мистецтво, ювелірне виробництво	27	3	1
Інші(зокрема, богослужіння православного сповідання, позбавлені волі ті, що відбувають покарання і т.д) і невизначені заняття	93	4	17

Додаток В.5

Розподіл населення за групами занять і рідними мовами

Групи занять	Турецько-татарська мовна група		
	Татари	Турки	Інші
Промисловість: обробна, хімічна, легка, лісова, поліграфічне вир-во.	18568	501	1
Сільське господарство	114006	446	2
Служба державна, громадська та станова і вільні професії; Збройні сили	1698	16	-
Діяльність і служба приватна, прислуга і поденники	22847	595	1
Торгівля	15326	20	-
Шляхи пересування, зв'язок	6924	52	-
Особисті кошти, кошти від казни, громадських установ і приватних осіб	6404	26	1
Освіта, наука, культура, мистецтво, ювелірне виробництво	1410	11	-
Інші(зокрема, богослужіння православного сповідання, виробництво екіпажів і будівництво дерев'яних судів, утримання житла, ремонтні та будівельні роботи, позбавлені волі ті, що відбувають покарання і т.д) і невизначені заняття	9392	286	1

Групи занять	Інші німецькі			
	Шведи	Норвежці	Голандці	Англійці
Промисловість: обробна, хімічна, легка, лісова, поліграфічне вир-во.	16	1	-	6
Сільське господарство	5	-	-	-
Служба державна, громадська та станова і вільні професії; Збройні сили	7	5	-	14
Діяльність і служба приватна, прислуга і поденники	7	-	1	20
Торгівля	-	-	-	11
Шляхи пересування, зв'язок	1	-	6	26
Особисті кошти, кошти від казни, громадських установ і приватних осіб	1	-	-	9
Освіта, наука, культура, мистецтво, ювелірне виробництво	-	1	-	10
Інші(зокрема, богослужіння православного сповідання, виробництво екіпажів і будівництво дерев'яних судів, ремонтні та будівельні роботи, позбавлені	1	-	1	51

волі ті, що відбувають покарання і т.д) і невизначені заняття				
---	--	--	--	--

Додаток Г

Додаток Г.1

Розподіл населення за станами і рідними мовами (загалом по Губернії)

	Дворяни спадкові і їх сім'ї.	Дворяни особисті, чиновники не з дворян і їх сім'ї	Особи духовного звання всіх християнських сповідань і їх сім'ї.	Спадкові та особисті почесні громадяни та їх сім'ї.	Купці і їх сім'ї.
Руська (загалом)	9389	8697	4378	3784	2680
Польська	857	276	3	33	14
Інші слов'янські	14	24	127	56	17
Литовсько-латиська	10	16	3	3	2
Романська	29	30	4	23	15
Німецька	195	239	41	173	225
Інші германські	8	11	-	-	1
Інші індо-європейські	251	323	166	251	823
єврейська	5	130	-	144	2849
Картвельська	16	10	5	-	7
Кавказьких горців	-	2	-	-	-
Фінська	4	6	5	2	3
Турецько-татарська	1645	567	-	497	1096
Інші мови	-	4	-	-	-
Ті, що не вказали мови.	2	1	-	1	-

	Містяни	Селяни	Військо ві козаки	Інород ці	Фінляндські уродженці незалежно від стану.	Особи,що не належать до цих станів	Особи, що не вказали Стан	Інозем ні піддані
Руська	130774	857163	388	-	8	3164	1669	2916
Польська	1693	6959				96	16	165
Інші слов'янські	749	41598				3	22	849
Литовсько- латиська	74	391				5	-	4
Романська	817	1850					17	1059
Німецька	3989	68075	3	-	1	65	104	5195
Інші германські	19	17	-	-	1	2	4	137
Інші індо- європейські	12689	1143	1	-	-	23	62	12783
Єврейська	49896	2041	-	-	-	124	92	137
Картвельські	26	194						2
Кавказьких горців	15	5	4					3
Фінська	587	1986	-	-	10	10	2	59
Турецько- татарська	42401	142037	5	69	-	181	1890	8670
Інші мови	3	2						18
Ті, що не вказали мови.	7	38				5	10	7

Додаток Г.2

Розподіл населення за станами і рідними мовами на пів-ві (Сімферопольський, Ялтинський, Феодосійській, Євпаторійський, Перекопський повіти та 2 градоначальства - Керч-Єнікальське та Севастопольське; без міст)

	Дворяни спадкові і їх сім'ї.	Дворяни особисті, чиновники не з дворян і їх сім'ї	Особи духовного звання всіх християнських сповідань і їх сім'ї.	Спадкові та особисті почесні громадяни та їх сім'ї.	Купці і їх сім'ї.
Руська (загалом)	1255	753	380	498	268
Польська	119	28	-	7	5
Інші слов'янські	1	1	8	12	3
Литовсько-латиська	3	-	-	2	
Романська	1	5		3	
Німецька	56	21	12	61	64
Інші германські	1	3	-	-	
Інші індо-європейські	56	72	18	62	115
єврейська		7	-	10	85
Картвельська		1	1	-	
Кавказьких горців	-		-	-	-
Фінська		1		4	
Турецько-татарська	1335	455	-	46	139
Інші мови	-		-	-	-
Ті, що не вказали мови.			-		-

	Містяни	Селяни	Військо вікозаки	Інород ці	Фінляндські уродженціне залежновід стану.	Особи,що не належать до цих станів	Особи, що не вказали Стан	Інозем ні піддані
Руська	36654	78335	255	-	-	649	375	1037
Польська	183	426	-	-	-	11	7	38
Інші слов'янські	455	7160				2	12	469
Литовско- латиська	22	107	-	-	-	2	-	18
Романська	63	80						108
Німецька	1910	25342	1	-		23	25	1269
Інші германські	5	9	-	-				5
Інші індо- європейські	3759	647		-	-	1	6	2696
єврейська	860	105	-	-	-	4	2	9
Картвельські	6	4	3					
Кавказьких горців								
Фінська	369	1439	-	-	1	2	1	6
Турецько- татарська	10259	127563	3	5	1	117	1408	5065
Інші мови	7							
Ті, що не вказали мови.	2	1					4	

Додаток Г.3

**Розподіл населення за станами і рідними мовами на материковій частині
(Дніпровський, Мелітопольський, Бердянський повіти; без міст)**

	Дворяни спадкові і їх сім'ї.	Дворяни особисті, чиновники не з дворян і їх сім'ї	Особи духовного звання всіх християнськ их сповідань і їх сім'ї.	Спадкові та особисті почесні громадяни та їх сім'ї.	Купці і їх сім'ї.
Руська (загалом)	1050	847	2469	965	469
Польська	68	28	2	3	2
Інші слов'янські	4	9	100	33	2
Литовсько- латиська	2	-	1	1	
Романська	2		4	2	
Німецька	7	41	25	53	30
Інші германські	1		-	-	
Інші індо- європейські	2	11	8	1	25
єврейська	-	31	-	47	1165
Картвельська				-	6
Кавказькихгор ців	-		-	-	-
Фінська			1		1
Турецько- татарська	4				22
Інші мови	-	4	-	-	-
Ті, що не вказали мови.			-		-

	Містяни	Селяни	Військові козаки	Інорд ці	Фінляндські уродженці незалежно від стану.	Особи, що не належать до цих станів	Особи, що не вказали Стан	Іноземні піддані
Руська	19254	705323	272	-	-	514	343	356
Польська	127	2619	-	-	-	16	3	37
Інші слов'янські	123	33782					8	151
Литовско- латиська	21	46	-	-	-		-	15
Романська	45	1673						303
Німецька	1052	41016	1	-		17	65	3114
Інші германські	5	8	-	-				1
Інші індо- європейські	639	112		-	-	2	3	326
єврейська	17438	1324	-	-	-	12	30	4
Картвельські	4							2
Кавказькихг орців		2						
Фінська	21	219	-	-			1	28
Турецько- татарська	1452	528	-	2	-	1	1	62
Інші мови								
Ті, що не вказали мови		14						

Додаток Д

Додаток Д.1

Розподіл населення за віросповіданням і рідними мовами(лише по містах і повітах Криму)

	Православні і одновірці.	Старообрядці і ті, що ухиляються від православ'я	Вірмено- грігоріани, Вірмено.- Католики	Римо- католики	Протестанти різних сповідань
Руська	243.204	1.684	64	556	305
Польська	115	-	2	6.956	50
Інші слов'янські	7.736	-	-	1.009	117
Литовсько- латиська	52	-	-	147	194
Романська	296	-	-	1.225	36
Німецька	175	-	-	5302	22002
Інші германські	5	-	-	21	41
Інші індо- європейські	17.097	-	8.010	200	-
єврейська	43	-	-	3	7
Картвельська	245		1	1	
Кавказьких горців	2	-	-	-	-
Фінська	185	-	-	30	2157
Турецько- татарська	247	-	12	-	-
Інші мови			10		
Ті, що не вказали мови.	10	-	1	2	8

	Інші християнські сповідання	Караїми	Іудеї	Магометани(мусульмани)	Інші не християнські сповідання
Руська	-	431	1.332	126	-
Польська	-	-	13	-	-
Інші слов'янські	-	-	-	-	-
Литовско-латиська	-	-	-	-	-
Романська	-	-	-	-	-
Німецька	52	-	72	-	-
Інші германські	100	-	-	-	-
Інші індо-європейські	-	-	1	857	-
єврейська	-	-	24115	-	-
Картвельські	-	-	-	-	
Кавказьких горців				20	
Фінська	-	-	-	-	5
Турецько-татарська		4.893	3.210	187.722	-
Інші мови		2			
Ті, що не вказали мови.	15	-	-	745	3

Додаток Д.2

Розподіл населення за віросповіданням і рідними мовами(Бердянський,
Дніпровський та Мелітопольський повіти)

	Православні і одновірці.	Старообрядці і ті, що ухиляються від православ'я	Вірмено- грігоріани, Вірмено.- Католики	Римо- католики	Протестанти різних сповідань
Руська	761946	12036	12	2760	62
Польська	67	-	7	3095	24
Інші слов'янські	33948	-	-	751	24
Литовсько- латиські	2	-	-	43	35
Романські	1997	-	-	192	47
Німецька	186	-	-	7232	38381
Інші германські		-	-	8	11
Інші індо- європейські	1216	-	500	109	-
єврейська	29	-	-		
Картвельські	12			1	
Кавказьких горців		-	-	-	-
Фінська	254	-	-	6	31
Турецько- татарські	372	-		1	-
Інші мови	11				
Ті, що не вказали мови.	26	-		1	

	Інші християнські сповідання	Караїми	Іудеї	Магометани(мусульмани)	Інші не християнські сповідання
Руська	-	63	708	9	-
Польська	-	-		-	-
Інші слов'янські	-	-	-	-	-
Литовсько-латиські	-	-	-	-	-
Романские	-	-	-	-	-
Немецькі		-	16	-	-
Інші германські	10	-	-	-	-
Інші індо-європейські	-	-		161	-
єврейська	-	-	31221	-	-
Картвельські	-	-		-	
Кавказьких горців				7	
Фінська	-	-	-	-	
Турецько-татарські		786	101	1710	-
Інші мови		12			
Ті, що не вказали мови.		-	1		